

AVRASYA'DA DEVLETLERİN ŞEKİLLENİŞ, YÜKSELİŞ VE DÜŞÜŞ SÜREÇLERİ: TÜRK VE RUS ÖRNEKLERİ

Ömer Göksel İŞYAR*

ÖZET

Uluslararası ilişkilerin tarihiyle ilgilenenler, genel olarak, dünya politik sisteminin hemen her bölgesinde devletlerin oluşum ve yıkılış süreçlerindeki paralelliğin normal bir olgu olduğunu kabul ederler. Makalede, Avrasya bölgesindeki devletlerin tarihsel oluşum, yükseliş, zayıflama ve yıkılış süreçlerindeki bazı paralellikler üzerinde odaklanmaya çalışılmıştır. Örnek olarak ise, Türk ve Rus devletlerinin çeşitli dönemlerdeki ortak etkileşimleri irdelenerek, bu iki devletin / milletin tekrar eden tarihsel devrimleri ve çığır açan olaylarının ışığında, Türk-Rus ulusal benzerlikleri; yani, ortak tehditleri, ortak endişeleri, ortak kaderleri, ortak deneyimleri, paylaştıkları / paylaşmadıkları mirasları ve tüm bunların sonuçları üzerinde durulmaktadır. Bunlar, Avrasya kıtasının temel etkileşim modelini oluşturmaktadırlar. Bu tarihsel bağlamda, iki Avrasyacılık modeli mevcuttur: Türk modeli ve Rus modeli. Bu iki Avrasya modeli, tarih boyunca birbirleriyle entegre olmadılar. Birbirleriyle yoğun etkileşimler içinde bulunan bu iki model, birbirlerine sürekli olarak düşmanca baktılar. Fakat en sonunda da, günümüz dünyasında bu iki model, Avrasya meselelerinde birbirleriyle işbirliği yapmaya başladılar.

Anahtar Kelimeler: *Avrasya, Türkler, Ruslar, Devletler, Çatışma, İşbirliği*

Avrasya coğrafyasında acaba sistematik bir şekilde, devletlerin kuruluş, yükseliş, düşüş ve ortadan kalkış süreçleri itibarıyla, Avrupa coğrafyasındakine benzer bir şekilde ve bilimsel teorik açıklamalar getirmeye olanak sağlayabilecek boyutlarda bir takım düzenlilikler veya kalıplılıklar mevcut olabilir mi? Belirtmek gerekir ki; öncelikle Türkler Avrasya'da devrim niteliğinde önemli tarihsel olaylar gerçekleştirmişler ve bu çerçevede tüm Avrasya'yı boydan

* Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi. E-posta: gokselis@uludag.edu.tr

boya Türkleştirmişlerdir. Avrasya'nın coğrafi yapısının (stepler) da bunda etkili olduğu ileri sürülebilir.¹ Daha sonraları ise, Ruslar da bu coğrafyada Türk deneyiminden hareketle ve ona benzer bir şekilde, tarihsel devrim yaratan gelişmelere imza atmışlardır. Bu süreçlerin sonucunda ise, adı geçen bu iki millet, günümüze dek Avrasya'nın iki belirleyici gücü olmuşlardır.

1. Tarihte Türk Avrasyası'ndaki Etkileşimler

Avrasya bölgesinde, tarihte sürekli olarak, zıt güçlerin bir etkileşimi gözlenmiştir. Bunu bir bakıma, 'Avrasya'nın tarihsel diyalektiği' olarak nitelenebilir. Örneğin, bu yönde bazı orijinal görüşlere sahip olan ünlü filozof İbni Haldun'a göre, **Mukaddime** adlı eserinde (14. yy.) belirttiği kadarıyla, Avrasya tarihinde sürekli olarak bir 'göçer-yerleşik çatışması' ya da diyalektiği yaşanmış ve bu durum da çok uzun süre devam etmiştir.² Avrasya'daki etnik yapılanmalar ve kabileler birbirleriyle ilişkiye girmişler, zamanla kaynaşmışlar, kabileler federasyonu hâline gelmişler ve bunlar da giderek devletleşme yönünde gelişme sergilemişlerdir. Avrasya'da, devletleşme süreci bağlamında, defalarca benzer nitelikte göçer-yerleşik diyalektikleri söz konusu olmuştur. Bu çerçevede, göçer akınları uygarlıkları hedeflemiş; uygarlıklar ise genelde bu akınlara dayanamamış ve yenilginin ardından yeniden yapılanmaya çalışmışlardır. Bu göçer-yerleşik etkileşimi sonucunda ise yerleşik uygarlıklar, göçebelerin bazı özelliklerinden etkilenmiş ve kültür aşılmasına mâruz kalmışlardır. Bilhassa, göçerlerin kolektif mülkiyet ilişkileri ve kolektif davranışları uygarlıkları etkilemiştir. Avrasya'da bu göçer-uygar etkileşimine verilebilecek ilk örneklerden biri olarak, Makedonya Kralı Büyük İskender'in (M.Ö. 336-323) önce Atina'yı ele geçirip Yunan uygarlığını yıkması; ardından İskenderiye'yi ele geçirmesi ve Mısır'a girip bu uygarlığa son vermesi, sonrasında ise Anadolu üzerinden İran'ı fethederek böylece Pers uygarlığını ortadan kaldırması³; ama Doğuya doğru yönelirken giderek despotlaşmış, öte taraftan temelde Pers uygarlığının yönetim anlayışını benimsemesi verilebilir. Bu aşamadan sonra ise, Büyük İskender, Orta Asya ve Afganistan'a kadar çok geniş bir alanı zapt etmiştir. Bu süreç içinde, Makedonya göçerleri uygarlaşmış, işgal edilen topraklar ise yeniden

¹ Fernand Braudel, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, 2. Cilt, (2. Baskı), (çev.) Mehmet Ali Kılıçbay, (Ankara: İmge Kitabevi, 1994), s. 20.

² İbni Haldun, *Mukaddime*, 1. Cilt, (2. Basım), (çev.) Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergah Yayınları, 1988), ss. 304-307.

³ Plutarkhos, *Büyük İskender: Hayatı ve Savaşları*, (çev.) Vahdet Gültekin, (İstanbul: Rado Yayınları, 1980), s. 76.

yapılandırılmıştır. Büyük İskender, istila ettiği bölgelerde Pers-Makedon karışımı üstün bir ırk yaratmayı bile düşünmüştür.⁴ Görüleceği üzere, bu deneme tam anlamıyla bir '*tez-antitez-sentez*' etkileşimini yansıtmıştır.⁵

Öte yandan, Avrasya'nın daha güneylerinde yaşayan Arapların geçirdikleri tarihsel gelişim sürecinde de, buna benzer şekilde, bir '*medenî-bedevî sentezi*' olmuştur. Arapların tecrübe ettiği tarihsel sentez çerçevesinde, Mekke'den gelen Muhacirler, Medine (Ensar) üzerinde '*İslâmî barış*' (Pax İslamicus) bağlamında egemenlik kurmuşlardır. Bu medeniyetin ideolojik altyapısı doğal olarak İslâmiyet'tir. İslâmî itici gücü vasıtasıyla, bahsi geçen medeniyet de İspanya'dan Afrika'ya, Sibiryadan Orta Asya'ya kadar çok geniş bir alanda yayılmıştır.

Avrasya jeopolitiğinde, Avrupa'daki karşılığına da çok yakın bir şekilde, süreç şöyle başlamıştır:

- (a) Öncelikle, Mezopotamya (Fırat ve Dicle nehirleri arası) ve Ege'de bataklık balçığının işlenmesi,
- (b) Ardından, buralarda ekim yapılmaya başlanması,
- (c) Artan ürünlerin (üretim fazlasının) belli yerlerde depolanması,
- (d) Bunların koruma altına alınması,
- (e) Bu bağlamda, dört sınıfa bölünmüş bir sosyal yapının ortaya çıkması: çiftçi, işçi ve köylülerden müteşekkil *üretici sınıf*, egemen durumdaki *ürün sahibi sınıf*, koruyucu *polis ve asker sınıfı*, toplumun dinsel söylemini sembolize eden *ruhban sınıfı*.

Uygarlık olarak kabul edilen sınıflı toplum bu şekilde belirginleşmeye başlamıştır. Devlet yapısı, ilk olarak, Babil'de Hammurabi Yasaları (M.Ö. 2000) çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Babil Krallığı, Hammurabi döneminde giderek kurumlaşmıştır. Devletin belirginleşmesi sonrasında ise, tarımsal üretim sistemi giderek gelişmiş, ürün artışı olmuş, bu sayede ise toplum büyümüş ve nüfus artmıştır. Devlet güçlendikçe Mezopotamya uygarlığı da, Ön Asya (Güneybatı Asya; yani, Anadolu ve Akdeniz) ve İran'a doğru açılım göstermiştir.⁶ Sözü edilen uygarlık doğuya açılırken, tam da o esnada, Turan

⁴ Droysen, *Büyük İskender*, IV. Cilt, (çev.) Bekir Sıtkı Baykal, (Ankara: Millî Eğitim Basımevi, 1949), s. 51.

⁵ Konuyla ilgili olarak bkz.; Hikmet Kıvılcımlı, *Tarih, Devrim, Sosyalizm*, (2. Baskı), (İstanbul: Derleniş Yayınları, 2006), s. 91.

⁶ Eva Cancik-Kirschbaum, *Asurlular: Tarih, Toplum, Kültür*, (çev.) Aslı Yarbaş, (İzmir: İlyaz İzmir Yayınevi, 2004), s. 42.

(Türkistan)'dan gelen göçebe akınları ile yüzyüze gelmiştir. Bu karşılaşmada, Mezopotamya uygarlığı *tez*, Türk göçleri ise bunun *antitezidir*, bunların kaynaşmasından da bir çeşit '*sentez uygarlık*' ortaya çıkmıştır. Göçerler, Mezopotamya uygarlığının, kendi değerleriyle kaynaşmasını da sağlamışlardır. İbni Haldun, Friedrich Engels ve Fernand Braudel'in savundukları gibi, Avrasya'da bu karşılaşma ve kaynaşmalara benzeyen tipte birçok yeni sentezler oluşmuştur. Orta Asya'da Seyhun (Sir Derya) ve Ceyhun (Amu Derya) nehirleri arasında (Mavera-ün-Nehir) ilk uygarlıklar ortaya çıkmıştır.⁷ Bu ambiyanstan faydalanarak kurulan ilk yeni uygarlık, Partlar'dır. Ege uygarlığı da tıpkı bunun gibi, Doğu (Pers) ve İskender (Makedon) uygarlıklarının bir *sentezi* olarak belirginleşmiştir. Kısacası, bir anlamda Büyük İskender İmparatorluğu, Ege ve Seyhun-Ceyhun uygarlıklarını doğurmuş; Ege uygarlığı ise Avrupa'da Roma'ya esin kaynağı olurken; Orta Asya'da Partları (Pers uygarlığını) beslemiştir. Türkler ise, İslâmiyet'i benimsemelerinden sonra, tarihte uygar alanlardaki konumlarını elde etmeye başlamışlardır. Türkler, önemli tarihsel devrimlerini, ağırlıklı olarak İran ve Orta Asya coğrafyasında gerçekleştirmişlerdir.

Türklerin geçmişten bugüne kadar yaşadıkları, kültürlerinin serpiştiği, mezarlarının/anıtlarının (eserlerinin) bulunduğu, etnolojik ve antropolojik hatıralarının olduğu coğrafya, Avrasya'dır. Ancak, Türk Avrasyası hiçbir zaman yek vücut hâlinde olmamıştır. Göçebelikle birlikte, sürekli bir dinamizm ve genişlemenin hâkim olduğu Avrasya'da; parçalanma, hizipleşme, rekabet ve çatışma süreci bir arada yaşanmıştır. Tarihte Türk Avrasyası'nın belli başlı 3 temel dinamizm alanı olmuştur: *Batı Türk coğrafî alanı* (Batı Hun İmparatorluğu'nun kurulduğu Özi (Dinyeper) - İdil (Volga) - Yayık (Ural) Irmakları arasındaki bölge);⁸ *Merkezî Türk alanı* (Aral Gölü'nün doğusunda Seyhun - Ceyhun - Yedisu Nehirleri arasındaki Akhun İmparatorluğu'nun kurulduğu bölge); *Doğu Türk coğrafî alanı* (İrtiş Irmağı ve Altay Dağları arasında ağırlıklı olarak İskitlerin yaşadıkları ve Büyük Hun İmparatorluğu'nun kurulduğu topraklar). Bilindiği gibi, Avrasya steplerinde Türk-Hun göçü (göçebe kültürün yerleşik uygarlıklara yönelişi) aynı anda iki eksenli olarak gerçekleşmiştir. Doğu Hunları'nın Çin'e yönelik askerî akınları olurken; Attila önderliğindeki Batı Hunları'nın da Roma'ya doğru sert akınları gerçekleşmiştir.

⁷ Hasan Kurt, *Orta Asya'nın İslamlaşma Süreci: Buhârâ Örneği*, (Ankara: Fecr Yayınevi, 1998), s. 29.

⁸ Ali Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001), s. 21.

Ancak, bu iki yöndeki akınlar da, her seferden sonra sönümlenip zayıflamışlardır.⁹ Zayıflama sonucunda ise, Avrasya'daki bu kabile imparatorlukları, genelde Doğu ve Batı ayırımına mâruz kalmışlardır. Önce Doğu Hunları, daha sonra ise Batı Hunları güç yitirmişlerdir.¹⁰ Hazar Denizi'nin oldukça kuzeyinde kurulmuş olan Bulgar Hanlığı (500-1361) ise, işte bu Batı Hunlar'ın kalıntısıdır.

Braudel'e göre, göçebe akınları bir uygarlığı tehdit edip de onu dize getirdiğinde, uygar olan, her seferinde yeniden yapılanmak zorunda kalmış; bu arada, göçebe kültürün bazı yapısal unsurlarını da alarak yeni bir görüntü sergilemiştir. Ancak, göçebe imparatorluğun yenilmesi hâlinde ise, bu kültür genelde, gerileme devrine girerek küçük parçalara bölünmüş ve hatta daha sonradan bu küçük parçalar da zayıflamaya yüz tutmuşlardır.¹¹

Benzer bir durum Göktürk (Köktürk) Kağanlığı'nın (542-630) da başına gelmiştir. Belirtmek gerekir ki, bu devlet sayesinde, 'Türk' ismi ilk kez siyasî bir kimlik sembolü olmuştur. Bumin Kağan tarafından kurulan Göktürk Devleti, Akhunlar yıkılınca gelişmiş, yayılmış ve tüm Orta Asya'ya hâkim olmuştur. Aslen göçebe Türk boylarına dayanan bu devlet, batıya Bizans üzerine ve doğuya Çin üzerine genişlemiş¹²; ama sonunda yine o da sönümlenerek zayıflamış ve diğer Türk devletlerine benzer bir oluşum ve gelişim çizgisini takip ederek Doğu ve Batı Göktürk devletleri şeklinde ikiye ayrılmıştır.¹³ Merkez ve Doğudaki devletler parçalanınca, bunların kalıntıları üzerine Karluklar, Karahanlılar ve Uygurlar ortaya çıkarken; Batıdaki devlet parçalanınca ise Hazar Hanlığı, Aslar ve Kumanlar'ın adlarından söz edilmeye başlanmıştır.

Bu noktada İbni Haldun'un Avrasya'daki devletleşme süreci ile ilgili olarak yaptığı önemli tespitlerden biri akla gelir. Ona göre; her büyük imparatorluk, gerileme devrinden önce küçük parçalara bölünür, daha sonra ise bu parçalar

⁹ Péter Váczy, "Avrupa'da Hunlar", *Hunlar ve Tanrının Kırbağı Attila*, (haz.) Gyula Németh, (çev.) Tank Demirkan, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996), ss. 40-95, s. 94.

¹⁰ Halbuki Attila'nın bu konudaki hassasiyeti için bkz.; Wess Roberts, *Hun İmparatoru Attila'nın Liderlik Sırları*, (çev.) Yakut Eren, (İstanbul: İlgı Yayıncılık, 1989), s. 84.

¹¹ Fernand Braudel, *Maddî Uygarlık: Ekonomi ve Kapitalizm-XV.-XVIII. Yüzyıllar-Gündelik Hayatın Yapıları*, (2. Baskı), (çev.) Mehmet Ali Kılıçbay, (Ankara: İmge Kitabevi, 2004), ss. 84-85.

¹² Cevdet Gökalp, *Göktürk Devletinin Kuruluşundan Çingiz'in Zuhuruna Kadar Altaylarda ve İç Moğolistan'da Kabileler*, (Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1973), s. 23.

¹³ W. V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, (çev.) Kâzım Yaşar Koprıman ve İsmail Aka, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006), s. 3.

da zayıflar; ancak, bir süre sonra, her şey bitiyor derken, bir yerlerden aniden türeyen yeni bir *komünal çekirdek* (cevher) ortaya çıkarak bu parçalanmış Turanî kavimleri yeniden etrafında bir araya toplar.¹⁴ Kavimler birliği ise erken devletleri ortaya çıkarır. Nitekim, işte bu çöküş anında, 682 yılında Kutluk Kağan, Çin'e karşı ayaklanarak 2. Göktürk Devleti'ni kurmuştur. Bu devlet, en parlak devrini, Türkçe'nin ilk yazılı metinleri olarak kabul edilen Orhun Kitabeleri'nin nakşedildiği Bilge Kağan döneminde yaşamıştır. Türkler, esasen Uygur yerleşim alanlarına, Sogdinya'ya (bugün Fergana Vadisi'ndeki Sogd; yani, Orta Asya'ya) ve Ön Asya (Anadolu)'ya yönelerek, buralara, komünal Turanî yapılarını aşmışlardır. Bu sayede, Ön Asya, İran ve Turan yavaş yavaş Türkleşmeye başlamıştır. Ancak bir süre sonra, yine, Uygur alanlarında Doğu Türkistan¹⁵; Sogdinya'da ise Batı Türkistan (Buhara, Semerkant, Kabil, Gazne, Kandahar) bölünmesi yaşanmıştır. Kısacası; İskender İmparatorluğu'nun uygar kesimleri bu sayede hızla Türkleşmeye başlamıştır. Türkistan'da Türk yapılanmasının iyice belirginleştiği bu dönemlerde, ilk yerleşik Türk toplulukları olarak, Karluklar ortaya çıkmıştır. Karluklar, Orta Asya'da İskender uygarlığı ile sentez oluşturmuşlardır. Göktürkler dağılınca da, boy esasına göre Karluklar'a dayalı olan Karahanlılar yükselişe geçmiştir. Karahanlılar (992-1211), Müslümanlığı seçen ilk Türk devleti olma özelliğine de sahiptir.¹⁶ Bir anlamda Türk-İslâm sentezini yansıtan bu uygarlığın oluşumu bize şunu göstermiştir: Türk uygarlığının belirmesi ile İslâm'a geçiş aynı anda olmuştur.¹⁷ Bu arada Türkistan bölgesine, Araplarla birlikte, İslâm dinini benimseyen Farslar (Tacikler) da geçmişlerdir.

Bu dönemlerde, Göktürkler'in Oğuz boyları ise, farklı bir tercihte bulunarak, Aral Gölü'nün kuzeyinden önce İran ve daha sonra da Anadolu'ya yönelmişlerdir. Bahsedilen bölgelere, doğal olarak, Göktürkler'in oklara (Üçok, Bozok gibi...) dayalı yapılanmasını taşımışlardır. Oğuzlar'ın Kınık boyu yönetiminde, Selçuklu Devleti kurulmuştur. Türk boylarını siyasî bir çatı altında toplayan Selçuk Bey tarafından kurulan bu devlet, İran'ı ve Tacik Farsistan'ı fethederek buralarda Şahlık makamını oluşturmuştur. Ancak, Büyük Selçuklu İmparatorluğu (1038-1194) döneminde, Kınık boyuna dayalı Selçuklu idareciler, ele geçirdikleri uygar mekânlarla etkileşime girmişler, kültürel kaynaşma yaşamışlar ve zamanla Farslaşmış ya da Tacikleşmişlerdir.

¹⁴ İbni Haldun, *Mukaddime*, ss. 414-417.

¹⁵ Ahmet Taşağıl, *Göktürkler*, 3. Cilt, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2004), s. 62.

¹⁶ Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002), s. 8.

¹⁷ Wilhelm Barthold, *Türk-Moğol Ulusları Tarihi*, (çev.) Hasan Eren, (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006), s. 19.

Dolayısıyla, bu çerçevede yeni bir Türk-Fars sentezi ortaya çıkmıştır. İran'a yayılan Selçuklular; İran üretim tarzını kabul etmişler, 'Gulam' denilen paralı askerlik sistemini benimsemişler, hatta bunlardan bir Hassa Ordusu bile oluşturmuşlardır. Ancak, Selçuklu Devleti, zamanla göçebe Türkmen kabileleri ile kopuş yaşamış; tehdit olarak gördüğü bu kabileleri daha Batıya yönlendirmiştir. Onlar da Anadolu kapılarında birikmiş ve sonunda da bu kapıları zorlamaya başlamışlardır. Yani kısacası, göçebeliğe devam eden Oğuz-Türkmen aşiretler, Türklüklerini korumuş ve hatta Türklüğü İran'a taşımışlar, tanıtmışlar ve gerektiğinde ise, asimile olmuş Selçuklu idarecilerle çatışmışlardır. Bu sürecin bir neticesi olarak ise, Anadolu Türkleşmiştir.

Türkler Anadolu coğrafyasına bir anlamda antitez olarak girdiklerinde, sözü edilen topraklarda tez olarak yerleşik Rumlar (Bizans), Ermeniler ve daha güneydeki Arap kabilelerinden oluşan Mervanoğulları ile karşılaşmışlardır. Dolayısıyla, bir yeni sentez de Anadolu topraklarında meydana gelmiştir. Selçuklular, ilk etapta Diyarbakır ve Silvan'ı da alarak buraları Türkleştirmişlerdir.¹⁸ Sultan Sancar, bu amaçla İran'dan Türk kabilelerini getirterek buralara yerleştirmiş ve Anadolu'nun Türkleştirilmesi süreci böylece hızlanmıştır. Ama, bu zamana kadar Türk devletlerinin başına gelen şey, Anadolu Selçuklularının da başına gelmiş ve Ermeni-Rum kızlarıyla evlenmeler yoluyla Selçuklu Hanedanı giderek Rumlaşmaya başlamıştır. İdarenin topluma yabancılaşması süreci bir kez daha yaşanmıştır. Bu anlamda, bölünme şu şekilde gerçekleşmiş oluyordu: bir yandan Anadolu hızla Türkleşirken, Anadolu Selçuklu Hanedanı yavaşça Rumlaşmıştır. Buna karşın, çobanlığa devam eden göçebe Türk kabileleri, Türklüklerini korumuşlardır. Sonunda ise, Selçuklu Hanedanı, Harizmşahlar tarafından İran ve Orta Asya topraklarında düşürülmüştür. Bu örnekte de, *sentez* uygarlık bir anlamda yine bir Türk devletinin sonunu getirmiştir.

Türk kökenli Harizmşahlar döneminde, Fars kültürü iyice ön plâna çıkmıştır. Örneğin, bu devirde yaşayan *Mevlana Celâleddin-i Rumî*, Farsça mesneviler yazmıştır. İran merkezli kurulan Harizmşahlar Devleti döneminde, zamanla, fethedilenler, fetheden (fatih) pozisyonuna geçmişlerdir. Selçuklular döneminde altta kalan İran bürokrasisi ve dinî yapıları, yeniden su yüzüne çıkmaya başlamıştır. Türk yöneticiler iyice Farslaşmış¹⁹ ve Orta Asya kesimlerinde ise, Tacik-İslâm yapısının hâkimiyeti görülmüştür. Kısacası,

¹⁸ Ali Sevim ve Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi: Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989), ss. 87-88.

¹⁹ Aydın Taneri, *Celâlü'd-dîn Hârizmşâh ve Zamanı*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1977), ss. 10-11.

Selçuklular zayıfladıktan sonra, Avrasya'nın genel yapısında parçalanma olmuş; Orta Asya ve İran Türklüğü Farslaşmaya başlamış; Ön Asya Selçukluları Rumlaşmaya yüz tutmuş; Kuzey Hazar, Kıpçak ve Bulgar Hanlıkları ise Ruslaşmışlardır.

Avrasya'daki Türk varlığı yeniden tehlikeye girdiği bir sırada, birdenbire en başa dönülmesine neden olan olay; 1206-1368 arası dönemde, Büyük Tatar (Türk)-Moğol İmparatorluğu'nun kurulmasıdır. Adı geçen bu imparatorluk vasıtasıyla, Avrasya yeniden Türkleşip, Moğollaştı. Ancak, bu sefer *sentez*, bu gücün kaynağında gerçekleşti. Moğol ve Tatar kabileleri, Cengiz Han (Timuçin) yasalarına bağlı olarak bir araya gelmişlerdir.²⁰ Ama bu imparatorluk da, genişledikçe parçalara bölünmüştür. Kuzeydeki Altın Ordu (Altın Orda) Devleti, Aral, Hazar ve Karadeniz çevresindeki Rus prenslikleri (knezlikleri) üzerinde etkinlik kurmuş ve Ruslaşmakta olan kabileler (Kıpçak, Alan, Bulgar) bundan kurtulup, yeniden Türkleşme sürecine girmişlerdir. Ancak, 14. yy. dan itibaren Altın Ordu zayıflayınca, Rusya, Tatar-Moğol boyunduruğundan kurtulmuş ve yayılma imkânı bulmuştur.²¹ Öte yandan, güneyde ise, İlhanlı Devleti, İran ve Anadolu istikametinde etkinlik kurmuştur. Bu bölgeler de, böylelikle Farslaşmaktan kurtulmuş; Türkmen olan Akkoyunlu, Karakoyunlu, Kaçar ve Avşar hanedanları, bölgeyi yeniden baştan aşağı Türkleştirmişlerdir.²²

Bu durumda sonuç olarak, Avrasya'daki Türk devletleri, sürekli bir ayrışma yaşamışlar, yok olma noktasında bir başka kavmin birleştiriciliğinde yeni bir kavimler federasyonu kurup, yeni baştan bir devlet ve imparatorluk üretmişlerdir. Nitekim Osmanlı Devleti de, adeta Oğuzların Kayı Boyu ile Bizans'ın (Doğu Roma İmparatorluğu) başarılı bir sentezi olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, Osmanlı tıpkı diğerleri gibi, bir Doğu-Batı sentezidir. Bu devletler, ağırlıklı olarak askerî yapıya ve fethe dayanmıştır.

Öte yandan, Avrasya'da yaklaşık 1000 yıl boyunca İslâmî yapılanma ile Türk devletleri arasında da bir uygar-göçebe diyalektiği yaşanmıştır. Türk ve İslâm unsurları arasında genelde birleşmeler değil, bilakis ayrışmalar olmuştur. İslamiyeti kabul ile birlikte yerleşik bir kültür hâkim hâle gelmişse de, tarihî süreç içinde genelde, Türk devlet yapısı, uygar alanları fethedip egemenleştikten sonra zaman içinde İslâm devlet yapısı tarafından yıkılmıştır.

²⁰ Ahmet Temir, *Moğolların Gizli Tarihine Göre Cengiz Han (Çingiz Han)*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989), s. 119.

²¹ René Grousset, *Bozkır İmparatorluğu: Attila, Cengiz Han, Timur*, (çev.) M. Reşat Uzman, (İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş., 1999), ss. 436-441.

²² Şener Üşümezsoy, *Avrasya'da Devrim: Türk Jeostratejisi*, (İstanbul: İleri Yayınları, 2004), s. 49.

Osmanlı Devleti kurulduktan sonra, Avrasya'daki bütünsel ve yeknesak diyalektik de büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Zira Osmanlı Devleti genelde Batıya doğru genişlemeye çalışırken; Cengiz Han İmparatorluğu da doğudan başlayarak tüm Avrasya'da büyük bir yıkıma sebep olmuş ve bundan sonra kıtada yeni bir Türk komünal cevherinin ortaya çıkış yolu iyice tıkanmıştır. Bu durum ise, hazırda bekleyen Rus prensliklerinin işine yaramış; onlar da önce bir araya gelmişler, ardındansa tüm bu bölgeye yayılarak, neticede bir dünya gücü hâline gelmişlerdir.²³

Günümüzde Türkiye Cumhuriyeti de bu sentez geleneğinin başlı başına modern bir uzantısı olarak kabul edilebilir. Bu anlamda, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılım projesi bile, özel olarak bir Doğu-Batı sentezi projesi olarak görülebilir. Nitekim bunu, Türk dış politikasının 'Doğuyla Batı arasında köprü olma yaklaşımı' ile örneklemek mümkündür.

2. Avrasya'da Türk ve Rus Devletlerinin Etkileşimleri, Ortak Deneyimleri ve Bunların Sonuçları

2.1. Selçuklu - Kiev Rusyası Etkileşimi

Montesquieu, "Kanunların Ruhu" adlı eserinde Türkler ve Rusları Avrupalı olmayan iki millet kategorisinde değerlendirir. Bunlar, genel olarak Avrasya kavramı içinde görülmüşlerdir. Daha Ortaçağın başlarından itibaren, bu iki milletin ataları Urallar'ın güneyinde bir araya gelmişlerdir. O zamandan itibaren Türklük ve Rusluk, Avrasya coğrafyasını dolduran iki büyük değerler bütünü olagelmıştır. Bu iki millet, birbirleriyle sıkı temas hâlinde olmalarına ve birbirlerini köklü bir biçimde etkilemelerine rağmen, şaşırtıcı bir şekilde, bütün bu etkileşimlerden kaynaklanan ortak noktalarının pek de ayırında olmamışlardır.²⁴

Eski Rus tarihi 9.yy.da Vladimir'in kurduğu Kiev²⁵ Knezliği'nde (prenslüğünde) başlamıştır. Anadolu Türklüğü ise, Konya merkezli olarak tutunup gelişmiş ve oradan tüm ön Asya'ya yayılmıştır. Doğu Slavları (Ruslar)

²³ Yelda Demirağ, "“Büyük Oyun”: 19. Yüzyılda Rusya ve İngiltere'nin Orta Asya'da Rekabeti", Yelda Demirağ ve Cem Karadeli (Der.), *Geçmişten Günümüze Dönüşen Orta Asya ve Kafkasya*, (Ankara: Palme Yayıncılık, 2006), s. 3.

²⁴ Abdullah Gündoğdu, "Türkiye ve Rusya-I: Kaçınılmaz Etkileşimler, Kaçınılmaz Benzeşmeler", *2023 Dergisi*, Sayı: 62, 15 Haziran 2006, ss. 44-46.

²⁵ Hazar Türklerinin kurduğu bu şehir, 'Kuyu ev' anlamında 'Kuyev' olarak adlandırılmış ve zamanla bugünkü söyleniş biçimine dönüşmüştür.

ve Türklerin ilk ortak düşmanları, 9.yy. itibarıyla İstanbul merkezli güçlü Bizans'tır. 907 yılında, Kiev Rusyası'nın Knez'i Oleg, 941'de Knez İgor ve 944'te Knez Svyatoslav, İstanbul'a ardı ardına seferler düzenlemişlerdir.²⁶ Türkler ise, 9.yy.dan itibaren Anadolu'da Arap Halifesi'nin ordusu bünyesinde Bizans'a karşı savaşmışlardır. 10.yy.da Peçenekler ve Oğuzlar (Rusların adlandırmasıyla Torklar) kuzeybatıdan, Selçuklu Türkleri ise doğudan Bizans'ı uğraştırmışlardır.²⁷ Görünürde Avrasya'daki Türk varlığından uzanan dev bir kıskaç, batıdaki Bizans'ı hedeflemişti. Bizans'ın müttefiki olan Musevi inançlı Hazar (Türkleri) Hanlığı da bu kıskacın yarattığı baskı altındaydı. 965 yılında, Aral bölgesinin Oğuz boyları ile Kiev Rusyası, Bizans'a karşı ittifak kurmuş ve sonuçta da Hazar Hanlığı ile Bulgar Hanlığı'nı yıkmışlardır. 11.yy.dan itibaren Kıpçaklar (Kumanlar veya Rusların deyimiyle Polovets) da Bizans'ı tehdit eden bu ittifaka katılmışlardır. Bizans ise, kendini savunmak için değişik yöntemler kullanmıştır. Bu çerçevede Türklerle daha ziyade askerî yöntemlerle mücadele etmek zorunda kalmıştır; zira, Ortodoksluk propagandası Ruslar üzerinde etkili olmasına karşın, Selçuklu Türkleri bundan fazla etkilenmemişlerdir. Nitekim Vladimir Knez, 988 yılında Ortodoksluk inancını kabul etmiştir. Bu tarihten itibaren, Ruslar genel olarak artık, dindaşları hâline gelen Greklere yönelik yumuşamışlar ve bu noktada Türklerin Bizans'a yönelik tavırlarından farklılık göstermişlerdir. Gerçi Bizans'ın dinî propagandaları Türkler üzerinde de kısmen etkili olmuş ve Peçenekler başta olmak üzere, Oğuzların bir bölümü, Kıpçaklar ve Selçuklu Türklerinden bazı aileler Ortodoksluk inancını benimsemişlerdir.²⁸ Ancak, Selçuklular ezici çoğunlukta Müslüman kalmışlardır. Bu dinî farklılaşmaya rağmen, şunu da belirtmek gerekir ki; Türkler ve Ruslar, dinlerini birbirlerine çok benzer şekilde yorumlamış ve yaşamışlardır.

Rus ve Türk Avrasyası'na yönelen ve eşanlı olarak kendini gösteren ikinci ortak tehdit, batıdan gelen Haçlı Seferleri'dir. 11.yy.ın sonu ve 12.yy.ın başlarında, savaşçı Katolik Batı Avrupa Haçlı orduları, 'sapkın' olarak gördükleri Ortodoks Bizans'ı ve Rusları; bununla birlikte, 'kafir' olarak niteledikleri²⁹ Müslümanları (Selçukluları) hedeflemişlerdir. Haçlılar, bu iki

²⁶ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, (4. Baskı), (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999), ss. 21-24.

²⁷ István Vásary, *Eski İç Asya'nın Tarihi*, (çev.) İsmail Doğan, (İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş., 2007), s. 235.

²⁸ Louis Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, (çev.) Sadrettin Karatay, (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998), s. 296.

²⁹ İbrahim Kalın, *İslâm ve Batı*, (İstanbul: İsam Yayınları, 2007), s. 63.

düşmanı ezerek İsa'nın tabutu olarak kabul edilen Kudüs'e yönelmişlerdir. Selçuklular, 13.yy.ın ikinci yarısında bu mücadeleden galip çıkmıştır. Ruslar ise 1240-41'de Knez Aleksander Nevski'nin önderliğinde, Buz Muharebesi'ni kazanarak, Haçlıların baskılarını geri püskürtmüşlerdir.

Bu tehlikenin atlatılmasından sonra, Türkler ve Ruslar yine aynı dönemde benzer bir iç (üçüncü) tehditle karşılaşmışlardır: bölünme tehlikesi. Rusya, Rus şehirlerinin 'anası' olarak kabul edilen Kiev ve diğer knezliklerin arasındaki çekişmenin yarattığı iç çatışmaların sonucunda bölünürken³⁰; Büyük Selçuklu Sultanlığı'nda da, kardeş kavgaları sonucunda ülke önce 4'e, daha sonra ise 20'ye olacak şekilde çok sayıda emirlik ve beyliklere ayrılmıştır. Dolayısıyla iki devlet de aynı dönem itibarıyla zayıflamışlardır. Üstelik tam da bu sırada, doğudan gelen dördüncü ortak tehlike ile karşılaşmışlardır: Cengiz Han İmparatorluğu'nun istila girişimi. İki devlet de, bu tehditle baş edemeyecek ölçüde zayıflamış durumdaydılar. Nitekim Moğol saldırılarının sonucunda, Rus ve Kıpçak birliklerinden oluşan birleşik ordu, 1223'te Kalka Nehri yakınlarında Moğol ordusu karşısında yenilmiş³¹ ve ülke toprakları 1237-40 arasında Cengiz'in torunu Batuhan tarafından tamamen istila edilmiştir. Benzer bir akıbetle karşılaşan Selçuklular ise, 1243 yılında Köseadağ yakınlarında Baçu-Noyan yönetimindeki Moğol ordusuna yenilmiştir. Yani açıkçası, Türkler ve Ruslar söz konusu ortak tehdit karşısında aynı neticeyle karşılaşmışlardır. Devletlerinin tarihlerinde bu iki millet, ilk ve belki de son kez siyasî bağımsızlıklarını aynı anda kaybetmişlerdir. Fırtına dindikten sonra da, iki milletin kaderi yine aynı olmuştur. 14.yy. itibarıyla iki milletin genlerini geleceğe taşıyan iki komünal çekirdek (cevher), kendi çevrelerinde yeni güç merkezleri olarak ortaya çıkmışlardır: Selçuklu'nun bir parçası olan Osmanlı Beyliği ve Kiev Rusyası'nın halefi olarak da Moskova Knezliği³².

³⁰ S. Harun Yılmaz, *Rusya'da Devlet Merkezli Sistem ve Bürokrasi*, (İstanbul: Versus Kitap, 2006), ss. 32-33; Oğuz Mete Öztürk, *Geçmişten Günümüze Türk Devletleri*, (İstanbul: Nokta Kitap, 2007), s. 210.

³¹ László Rásonyi, *Türk Devletinin Batıdaki Vârisleri ve İlk Müslüman Türkler*, (yay. haz.) Ş. K. Seferoğlu ve Adnan Müderrisoğlu, (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1983), s. 34.

³² Altın Ordu hanları, bu sırada, Moskov prenslerini öteki Rus prensliklerinden haraç toplamakla görevlendirdi ve bu Moskova'nın ileride diğer prenslikler üzerinde hak iddia etmesi ve üstünlüğünü kurmasının başlangıcı oldu. Halil İnalçık, "Doğu Avrupa'da Egemenlik Mücadelesi", *1552 ve Sonrası: Kazan'ın İşgali ve Türk Toplulukları Bilgi Şöleni Bildirileri*, (15 Ekim 2002), (haz.) Belgin Tezcan Aksu et.al., (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, 2004), ss. 9-13, s. 11.

2.2. Osmanlı - Moskova Etkileşimi

14.yy.dan itibaren bu iki yeni merkez, ulusal bütünlüklerini yeniden kurmak adına harekete geçmişlerdir. Osman Bey'in soyu, etrafındaki Anadolu ve Rumeli topraklarını; III. İvan 'Kalita'³³ ve onun soyu da civardaki Rus topraklarını bir merkez altında toparlamaya çalışmışlardır. III. İvan; Moğolları durdurmak ve diğer Slav prensliklerini kontrol altına almak için bütün askerî gücünü kullanmış, büyük bir ticaret devleti olan Novgorod'a boyun eğdirmiş ve böylece Moskova'ya tüm Doğu Slav bölgeleri karşısında üstünlük kazandırmıştır.³⁴

Ama 14.yy.ın sonlarında (1380'lerde) bu iki devlet, ulusal bütünlüklerine yönelik, yine doğudan gelen beşinci bir ortak tehditle daha karşılaşmışlardır. Semerkant hâkimi Timur, ordularını Moskova ve Osmanlı'nın üzerine yönlendirmiştir. İki devlet tekrar benzer sonuçlarla karşılaşmışlardır. Rusların Elest gibi şehirleri bu saldırıdan büyük zarar görse de genel olarak bundan kazançlı çıktıkları iddia edilebilir. Zira Rusya'nın o güne dek tabî olduğu Altın Ordu ve dolayısıyla Tatar birliği zayıflamış (1392); Tatarlar Kırım ve Kazan Hanlığı olmak üzere ikiye bölünmüşlerdir. Ruslarsa, Kulikov Savaşı ile Altın Ordu'ya olan tâbiyetlerinden kurtulmuşlardır. Dolayısıyla Moskova Knezliği daha da güçlenmiştir. Timur, 1398'de Delhi Türk Sultanlığı'nı da yıktıktan sonra, Anadolu üzerine yürümüş ve 1402 Ankara Savaşı'nda I. Beyazıt'ı yenerek esir almıştır. Bu sırada Osmanlı bir anlamda varlık mücadelesine girdiği için, genişleme süreci sekteye uğramış, bu da Bizans'a bir elli yıl kadar süre kazandırmıştır. Ama Osmanlı'nın kendine gelmesi kısa sürmüş ve hızla toparlanmıştır.

Bu ortak tehlike atlatıldıktan sonra, 15. ve 16.yy.lardan başlayarak, Osmanlı ve Rusya, aynı anda genişleme süreci içine girmişlerdir. Osmanlı hızla, etnik sınırlarının dışına taşmış; Rusya ise, çevredeki Rusları birleştirdikten sonra, Avrasya'daki Rus olmayan topraklara doğru genişleme dinamiklerini kazanmıştır. Bu sürecin sonunda ise, Wallerstein'in deyimiyle, iki "*dünya imparatorluğu*"³⁵, yani Avrupa ve Asya toprakları arasında devasa iki Avrasya devleti ortaya çıkmıştır. Ama bu iki devletin genişleme süreçlerinde önemli bir farklılık göze

³³ Cüzdan/toplayıcı/bir araya getirici anlamında verilmiş bir lakaptır.

³⁴ Charles Tilly, *Avrupa'da Devrimler: 1492-1992*, (çev.) Özden Arkan, (İstanbul: Afa Yayıncılık A.Ş., 1995), s. 261.

³⁵ Immanuel Wallerstein, "Dünya-Sistemleri Kavramına Karşı Dünya-Sistemi Kavramı: Bir Eleştiri", Andre Gunder Frank ve Barry K. Gills (Der.), *Dünya Sistemi Beş Yüzyıllık mı, Beş Binyıllık mı?*, (çev.) Esin Soğancılar, (Ankara: İmge Kitabevi, 2003), s. 533.

çarpmaktadır. Osmanlı, güneye ve ağırlıklı olarak batıya doğru genişlerken; Rusya, kuzeye ve esasen de doğuya doğru genişleme göstermiştir. Bu farklılık, iki imparatorluk arasındaki bitmek tükenmek bilmeyen çatışmaların da başlıca nüvesini içinde barındırmaktaydı. Zira Osmanlı esas vuruşlarını Rusların batıdaki Slav ve Ortodoks akrabalarına karşı gerçekleştirmiş; Rusya ise, Osmanlı Türklerinin akrabası olan Kazan, Astrahan, Sibir, Yakutistan gibi bölgelerdeki Türk ve Müslüman kavimlere karşı göstermiştir. Bu noktada, Avrasya coğrafyasında iki karşıt imparatorluk, dolayısıyla da iki karşıt entegrasyon (*sentez*) modeli ortaya çıkmıştır: kuzeyde, doğuya genişleyen Rus modeli ve güneyde, batıya doğru genişleyen Türk modeli.³⁶ Tarihte Türk merkezli ve Rus merkezli entegrasyon modelleri, birbirlerini kendilerinin *antitezleri* olarak görmüşler ve bu anlamda çatıştırıcı önemli bir ortaklık daha sergilemişlerdir. Bunların ikisi de, çok halklı devlet modelleriydi ve dolayısıyla tarihte bu iki ülkenin birbirlerinin içişlerine karışmalarının ve çatışmalarının önemli bir nedeni de böylece belirginleşmekteydi. Osmanlı ve Rusya, hâkimiyet kurdukları topraklarda 450-500 yıl kadar, hemen hemen aynı uzunlukta hüküm sürmüşlerdir. Her ikisi de, yönettikleri halklara kendilerince istikrar getirdiklerini iddia etmişler ve egemenliklerini salt askerî güce dayandırmadıklarını öne sürmüşlerdir. Ancak, belirtmek gerekir ki, egemenlik altında bulundurdıkları halklara yönelik olarak, Osmanlı daha hoşgörülü ve toleranslı davranırken, Rusya, zaman zaman artan veya azalan oranlarda daha fazla asimilasyon uygulamaya çalışmıştır.³⁷ Çünkü tarihlerindeki o Tatar-Moğol boyunduruğuna tekrar dönmeyi istemiyorlardı ve bu anlamda da güvenlikleri için sürekli endişe ediyorlardı.³⁸

İki devletin arasındaki önemli bir kültürel farklılık da burada ortaya çıkmaktadır. Osmanlı bir anlamda bozkırdan çıkıp kendini bu kültürden mümkün olduğunca arındırmaya çalışırken; Rusya tam tersine bozkıra girmiş ve kendini bir yandan bu kültürle bütünleştirmeye ve bir yandan da bu kültürü kendisine göre asimile etmeye gayret etmiştir.³⁹ Dolayısıyla, doğal olarak

³⁶ Aleksandr Kadirbayev, "Tarihte Rusya'nın ve Türkiye'nin Avrasyacılık Modelleri", Nazim Cafersoy (Der.), *Türkiye-Rusya Federasyonu Avrasya Stratejik Diyalog Toplantısı*, Ankara, 20-22 Ocak 2003, (Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi yayınları, 2003), ss. 22-32, s. 30.

³⁷ Herbert Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi-II*, (çev.) Mehmet Ali Kılıçbay ve Osman Aydoğuş, (Ankara: Teori Yayınları, 1985), s. 51.

³⁸ Ömer Göksel İşyar, *Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu*, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2004), s. 129.

³⁹ Lev Nikolayeviç Gumilëv, *Hazar Çevresinde Bin Yıl*, (3. Baskı), (çev.) Ahsen Batur, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2003), s. 338.

Osmanlı, siyasî-kültürel olarak Bizans'ın yerini alırken; Rusya aynı çerçevede Altın Ordu'nun yerini almaya başlamış ve sonuçta bu iki devlet, tarihte Avrasya coğrafyasında egemen olmuş olan Bizans ve Altın Ordu'nun mirasçıları ve halefleri hâline gelmişlerdir. Osmanlı ve Rusya, halefi oldukları bu iki devletin Avrasya'da hüküm sürmek gibi bir ortak özelliğini de devralıp devam ettirmişlerdir. Bunun en açık göstergesi ise, iki devletin genişlerken, buldukları Avrasya kıtasının dışına taşma eğilimi ve gücünü gösterebilmeleridir. Nitekim Osmanlı; Sudan, Fas ve Afrika içlerine kadar genişlerken; Rusya, Alaska ve bir ara Kaliforniya'da, yani Amerika kıtasında bile varlık göstermiştir. Dolayısıyla, bu iki imparatorluk, geniş Avrasya bütününe adeta iki yarısını muazzam biçimde sembolize etmişlerdir. Osmanlı bu geniş alanın güney ve batı bölgelerinde; Rusya ise kuzey ve doğu bölgelerinde etkinlik sağlamıştır. Tarihte, Avrasya'nın bu iki yarısı asla birbirleriyle *entegre* ve *sentez* olmadıkları gibi, birbirleriyle çok çetin çatışma ve savaşlar içine girmiştir. Osmanlı, kuzeye ve doğuya doğru genişlemek istediğinde⁴⁰ Rusya ile; Rusya ise güneye (sıcak denizlere) ve batıya doğru genişlemeyi düşündüğünde Osmanlı ile savaşmıştır. Bu bağlamda, önemli bir çatışma sebebinin de, Osmanlı ile Rusya arasındaki bölgeler (Karadeniz, Kırım, Kazan, Kafkasya, Tuna Beylikleri gibi) olduğu görülmektedir. Bu bölgeler üzerinde Osmanlı ve Rusya arasında, 17.yy.dan 20.yy.a kadar (yaklaşık 250 yıl içinde) 11 defa savaş olmuştur. Kısacası iki devletin coğrafi yakınlığı ve siyasî-kültürel benzerliği, işbirliği yapmalarından ziyade çatışmalarına neden olmuştur. Bu aktörlerden birinin, bahsi geçen ara bölgedeki (kesişim bölgesi) herhangi bir davranışı veya tavrı, diğerinin buna hemen tepki vermesine yol açmıştır. Üstelik iki devleti birbirinden ayıran Kafkasya-Kırım gibi tampon bölgeler daraldıkça, karşılıklı cevabî tepkiler giderek daha sertleşmiştir.

Osmanlı ve Rusya arasında çatışmalara sebep olan önemli bir ortak özellikleri ise, birbirlerinin dâhilindeki dinî ve etnik gruplara hamilik yapma istenci içinde olmalarıdır. Osmanlı, İslâm dünyasının baş koruyucusu, hamisi ve halifesidir; ama Rus topraklarında ya da iki devlet arasındaki Kafkasya bölgesinde yaşayan Müslüman halklar üzerinde gerektiği durumlarda '*cihadı ekber*' ilân etmekten daha ileri pek gidememiştir. Rusya ise, Bizans'ın manevî varisi olarak, kendince '*Üçüncü Roma*'dır; bundan böyle '*Dördüncü Roma*'

⁴⁰ S. F. Oreškova, "Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu Arasındaki Savaşlar: Sebepleri ve Kimi Tarihi Sonuçları", Gülten Kazgan ve Natalya Ulçenko (Der.), *Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya: Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003), ss. 17-32, s. 19.

diye bir şey olmayacaktır⁴¹ ve dünya Ortodoksluğu'nun hamisi sıfatıyla Osmanlı'ya sürekli müdahale etmiş ve Osmanlı egemenliği altında yaşayan Ortodoks haklar için reform, otonomi ve hatta bağımsızlık gibi taleplerde bulunmuştur.⁴² Yani kısacası Rusya bu konuda, Osmanlı'ya nazaran çok daha başarılı olmuş, hatta ona karşı Şii-Sünni çatışmalarını dahi körüklemiştir.

İki devleti uzun süre çatıştıran ve aralarında rekabete yol açan diğer bir husus da, ortak miras paylaşımı meseleleri olmuştur. Osmanlı ve Rusya, birbirlerinin miras aldıkları değerleri sahiplenmeye çalışmışlar ve bundan dolayı da çatışmışlardır. Her ikisi de öncelikle Bizans'ın mirasını paylaşmışlardır. Osmanlı, Bizans mirasını daha çok devlet modeli ve maddî kültür alanında devralmıştır; bunda fetihle birlikte imparatorluk içine dahil olan Rum nüfusun, zamanla devlet kademeleri içinde önemli mevkilere gelerek Bizans uygarlığının mirasını yeni yönetime de aktarmalarının büyük payı bulunmaktadır. Rusya ise, Bizans mirasını daha çok ruhanî ve ideolojik anlamıyla almıştır.⁴³ Bizans, Rus/Slav dünyasının '*mürşidi*' olarak kabul edilmektedir. Moskova, 1453 yılından beri, kendini dünya Ortodoksluğu'nun son dayanak noktası olarak görmüştür; II. Katerina döneminde Osmanlı'dan ele geçirdiği topraklara Grekçe adlarını (Sevastopol, Simferopol, Feodosiya, Herson gibi...) geri kazandırmıştır; 1820'lerde ise Balkanlar'da Sırp ve Yunan bağımsızlık mücadelesini açıkça desteklemiştir. Açıkçası hem Osmanlı hem de Rusya, Bizans'ın, monarşik devlet yapılanması, hiyerarşisi, tek merkezli yapısı, hükümdarın Tanrı tarafından tayin edilmiş olması uygulaması ve ruhanî otoritenin cismanî iktidarın hizmetinde oluşu gibi siyasî pek çok yönünden etkilenmişlerdir. Öte yandan, Osmanlı ve Rusya, tıpkı Bizans gibi, iç siyasal sistemlerinde dayanıksızlığı içeren bir otorite ve otokrasi anlayışını da yansıtıyorlardı. İki ülke halkı da, somut bir lider ya da hükümdarın kişiliğinin önünde eğilmekten ziyade, hükümdarlık makamı, hanedan ve mutlakiyetin otoritesine boyun eğiyorlardı.⁴⁴ Zaman zaman iki imparatorlukta da, hükümdarlar zorla yerlerinden edilebilmişler ya da katledilmişlerdir. Bunu da yine kanunun da üstünde yer alan hanedanın ve devletin menfaati için

⁴¹ Ortaylı'ya göre, bu tez esasında Stalin döneminin bir ürünüdür; yani, o döneme kadar ileri sürülmemiştir. İlber Ortaylı, "1550'lerde Doğu Avrupa", *1552 ve Sonrası: Kazan'ın İşgali ve Türk Toplulukları Bilgi Şöleni Bildirileri*, (15 Ekim 2002), (haz.) Belgin Tezcan Aksu et.al., (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, 2004), ss. 15-19.

⁴² Cemal Kutay, *Yazılmamış Tarihimiz*, Cilt 3, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 2006), s. 108.

⁴³ Claude Delmas, *Avrupa Uygarlık Tarihi*, (çev.) Nihal Önal, (İstanbul: Varlık Yayınevi, 1973), ss. 163-164.

⁴⁴ Voline, *Rus Devrimleri*, (çev.) Ramazan Macit, (İstanbul: Babil Yayınları, 2000), s. 11.

yapıyorlardı. Bizans'ın mirası, iki imparatorlukta, daha değişik yansımalar da bulabilmiştir. Örneğin Bizans mimarisi iki ülkede de etkisini göstermiştir; dilde (bilhassa Osmanlı denizcilik dilinde) Bizans etkisi bâriz ölçülerde mevcuttur; Türk mezarlıklarının servi ağaçlarıyla donatılması geleneği bile eski Greklerden gelen bir uygulamadır; Türk kuru buhar hamamı da Roma'dan gelmiştir; bazı Türk-Rus devlet sembollerinde de Bizans etkisinin yansımaları görülmektedir (örneğin, Rus Çarlığı 18. yy.dan sonra devlet arması olarak Bizans'ın çift başlı kartalını kullanmıştır).

İki devlet arasındaki önemli bir diğer miras paylaşımı meselesi de, Cengiz Han İmparatorluğu mirası konusunda yaşanmıştır. Bu konuda da zaman zaman sürtüşme ve çatışmalar eksik olmamıştır. Osmanlı, Kırım Tatar Hanlığı⁴⁵; Rusya ise, Altın Ordu devleti vasıtasıyla bu mirasın gerçek sahibi olarak kendilerini görmüşlerdir. Özellikle belirtmek gerekir ki, Türkler ve Ruslar, Cengiz Han mirasını taşıyan gruplara ve kişilere büyük saygı göstermişlerdir. Osmanlı'da hanedanın babadan oğula geçişinde bir sorun olması ihtimâli karşısında, Cengiz Han'ın torunlarından Kırım hanedanı olan Giraylara hanedanı devam ettirme ayrıcalığı herkesten çok ve öncelikli olarak tanınmıştır. Rusya'da ise, Cengiz Han'ın torunları, Rus asilzadeleri olan *boyarlardan* bile daha yüksek itibar ve statüye sahip olabilmişlerdir. Ama, Osmanlı bu mirasa daha manevî yönleriyle⁴⁶ bakarken; Rusya bu mirastan daha somut şeyler almıştır. Rusya, Altın Ordu'nun devlet teşkilatlanması geleneğini⁴⁷, devlet kurumlarının protokol geleneğini, askerî teşkilatını, maliye sistemini, elçilik geleneğini, 18. yy.a kadar devlet arması olarak kullanılan sembolleri, olduğu gibi almıştır. Altın Ordu Türkçesi (Çağatay Türkçesi), Rus diline de etki etmiş ve günümüze kadar bazı kelimeler olduğu gibi Rusça'ya geçirilmiştir. Kısacası, miraslar konusunda Osmanlı ve Rusya, sanki bir bütünün iki yarısı gibidirler.

Osmanlı *Kanuni*'den sonra (1566) giderek güçten düşerken, Rusya, bilhassa Kanuni'den 70 yıl sonra tahta çıkan IV. (Korkunç) İvan döneminden (1633-1654) itibaren giderek güçlenmiş⁴⁸ (gerçi Kanuni'den sonra Osmanlı'da

⁴⁵ Konuyla ilgili olarak bkz., Mehmet Saray, *Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi*, (2. Baskı), (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2004), ss. 38-44.

⁴⁶ Zbigniew Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası: Amerika'nın Önceliği ve Bunun Jeostratejik Gereklere*, (2. Baskı), (çev.) Ertuğrul Dikbaş ve Ergun Kocabıyık, (İstanbul: Sabah Kitapları, 1998), s. 124.

⁴⁷ Doğu Perinçek, *Orta Asya Uygarlığı*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2005), s. 112.

⁴⁸ Murat Sarıca, *Siyasal Tarih*, (2. Baskı), (İstanbul: Ar Basım Yayım ve Dağıtım A.Ş., 1983), s. 47.

olduğu gibi, IV. İvan'dan sonra da, paralel bir biçimde iktidar boşluğu, iç karışıklıklar ve zayıflama Rusya'da da yaşanmıştır⁴⁹), I. Petro döneminden başlayarak da, bilhassa Napolyon Fransası'nı yenen ordunun sahibi olarak 1815 Viyana Kongresi sonrasında, Avrupa'nın en güçlü beş ülkesinden⁵⁰ biri hâline gelmiştir.⁵¹ Dolayısıyla, bilhassa 1700'lü yılların sonlarında genelde de Osmanlı, dış güçler karşısında zor durumda kaldıkça, iki devlet, bir takım ortak dış tehdit algılamaları gösterebilmişlerdir.⁵² Örneğin, 1798 yılında Mısır Seferine çıkan Napolyon güçleri (iki devletin tarihlerindeki altıncı ortak tehdit algılamasıdır) karşısında, Osmanlı ve Rusya bir ittifak antlaşması imzalamışlardır.⁵³ Böylece Osmanlı, bir Hıristiyan ülkeyle ilk kez ittifak antlaşması yapmış oluyordu. Yine Fransa'nın desteğiyle, Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanı (1831-41) sırasında ise, iki ülke arasında, önemli bir ittifak antlaşması olan 1839 Hünkar İskelesi Antlaşması akdedilmiştir.

İki devlet açısından da, tarihlerinde birbirlerine yönelik önemli bir kırılma noktasını oluşturan Kırım Harbi (1853-56), Türk-Rus etkileşiminde, milliyetçilik hislerini açığa çıkarması bağlamında oldukça belirleyici olmuştur. Avrupalı müttefikleriyle birlikte hareket eden Osmanlı'dan büyük darbe⁵⁴ alan Rusya, Batıya tepki olarak resmen Pan-Slavizm yaklaşımı sergilemeye başlamıştır. Nitekim Ruslar, 1860'larda Batı Türkistan bölgesini tamamen istila ederek buraları Slavlaştırmaya çalışmışlardır.⁵⁵ 1870'lerde ise, Osmanlı İmparatorluğu egemenliği altında bulunan Bulgarlar, Rusların desteğiyle özerklik ve tam bağımsızlık elde etme gayretleri sergilemişler; Osmanlı Ermenileri ise yine Rusya'nın desteğiyle kendi hükümetlerini kurmaya çalışmışlardır. Osmanlı'da ise, II. Abdülhamit döneminde Rusya'ya yönelik bir karşı propaganda faaliyeti olarak Pan-İslamizm politikası hayata geçirilmiştir.⁵⁶ Bu aşamada bir yandan

⁴⁹ Elnur Hasan Mikail, *Yeni Çarlar ve Rus Dış Politikası*, (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007), s. 35.

⁵⁰ Rusya, İngiltere, Fransa, Avusturya ve Prusya.

⁵¹ Eric J. Hobsbawm, *Devrim Çağı: 1789-1848*, (çev.) Jülide Ergüder ve Alâeddin Şenel, (Ankara: V Yayınları, 1989), s. 184.

⁵² Mensur Akgün, "Does Culture Matter?", *International Issues & Slovak Foreign Policy Affairs*, 01/2005, ss. 67-86, s. 68.

⁵³ Fahir Armaoğlu, *Siyasi Tarih: 1789-1960*, (2. Baskı), (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1973), s. 36.

⁵⁴ Bkz., Timothy Gowing, *Kırım Savaşı*, (çev.) Gülşen Demir, (Ankara: Adapa Yayınevi, 2005).

⁵⁵ İsmet Bozdağ (haz.), *Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri*, (6. Basım), (İstanbul: Pınar Yayınları, 1985), s. 70.

⁵⁶ Alâeddin Yalçınkaya, *Sömürgecilik, Pan-İslamizm Işığında Türkistan: 1856'dan Günümüze*, (2. Baskı), (Ankara: Lalezar Kitabevi, 2006), s. 153.

Osmanlı-Türk aydınları Türkistan bölgesinde yaşayan soydaşlarının akıbetiyle daha yakından ilgilenmeye başlarken⁵⁷, diğer yandan da Rusya'daki Türk aydınları (Tatar İsmail Gasprinski, Simbirskli Yusuf Akçura, Bakülü Ahmet Ağayev, Dağıstanlı Mehmet Murat Bey gibi...) Rus Pan-Slavizmi'ne tepki olarak geliştirdikleri Türk milliyetçiliği duygularıyla Osmanlı'ya yaklaşmışlardır.

Rusya'da milliyetçilik duyguları, daha çok, Kırım Harbi'nden sonra Batıya karşı gelişmiş olmasına karşın; anlaşılacağı üzere Türk milliyetçiliği duyguları, ağırlıklı olarak Rus Slavizmine karşı bir gelişim dinamiği yakalamıştır. İki ülke arasında 250 yıl boyunca yaşanan 11 büyük savaş, hemen her yeni neslin birbirlerine karşı mücadeleye girmelerine neden olmuş; bu da iki toplumun *birbirlerini 'ezeli düşmanları'* olarak nitelermelerine yol açmıştır.⁵⁸ Karşılıklı olarak ortaya çıkan bu imajın temelinde daha eskilere dayanan; karşılıklı toprak talepleri, karşılıklı dinî mücadele ve müdahaleler sayılabilir. Ancak, bunun ardında, iki toplumda gerçekleştirilmeye çalışılan sosyal-siyasal reformların başarılı olamamasından dolayı iç politik ortamın iki ülkede de giderek kötüleşmesinin önemli bir rolünün bulunduğu da iddia edilebilir.

Bir anlamda, iç yapısal reform süreçlerinde yaşanan aksaklıklar ve bunların sonuçları, iki ülkenin paylaştığı ortak kaderlerden bir diğeridir. Osmanlı ve Rusya, 18. ve 19.yy.larda *dünya kapitalist sistemine merkez* değil, *çevre* (perifer) olarak eklenmişlerdir. Yani Avrasya'daki bu iki ülke, Batı kapitalizminin çevresinde kalmak gibi bir ortak neticeyle yüzyüze gelmişlerdir. Dolayısıyla, Osmanlı ve Rusya, birbirlerine benzer biçimde Batılılaşma çabaları sergilemişler, Batının yöntem ve tekniklerini alarak aradaki açığı gidermeye çalışmışlardır.⁵⁹ Bilhassa *I. Petro* (1689-1725), yaptığı reformlarla Rusya'yı Batılı devletler sistemine girdirmeye muvaffak olmuştur. Ancak, Rusya yine de '*yarı çevre*' (semi-perifer) konumundan ileri gidememiştir. Osmanlı'da da Batılılaşma doğrultusunda ilk askerî reform denemeleri bu

⁵⁷ Étienne Copeaux, "Tarih Yaratma", Stéphane Yerasimos (Der.), *Türkler: Doğu ve Batı, İslam ve Laiklik*, (2. Baskı), (çev.) Temel Keşoğlu, (Ankara: Doruk Yayıncılık, 2006), ss. 159-175, s. 160.

⁵⁸ Cafer Seydahmed Kırmer, *Rus Yayılmacılığının Tarihî Kökenleri*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), s. 10.

⁵⁹ Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri: 1500'den 2000'e Ekonomik Değişme ve Askerî Çatışmalar*, (3. Baskı), (çev.) Birtane Karanakçı, (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1991), s. 18.; Murat Belge, "Osmanlı'da ve Rusya'da Aydınlar", Gülten Kazgan ve Natalya Ulçenko (Der.), *Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya: Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003), ss. 109-124, s. 110.

yıllarda (ilki 1718 yılında) gerçekleştirilmiştir. İki devlet bünyesindeki reform çabaları ise, yine aynı neticeyi vermiş; üst tabakalar hızla modernleşirken, halk geleneksel normlara sıkı sıkıya bağlı kalmıştır. Bu da, toplumsal gruplar arasında oluşan ve giderek de açılan farkların etkisiyle toplumsal gerginliklere neden olmuştur. Halk bu durumda, yönetime karşı tepkisel olarak bilinçlenmeye başlamıştır. Rusya'nın, geniş toplumsal reform projelerini Osmanlı'dan yaklaşık 100 yıl önce (18.yy.ın ikinci yarısında) başlattığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla toplumsal tepkiler ve ayaklanmalar arasında da yaklaşık 100 yıl gibi bir zaman dilimi bulunmaktadır: Rusya'da 18.yy.ın ikinci yarısında, Osmanlı'da ise 19.yy.ın ikinci yarısında.⁶⁰ Ancak bu tarihsel süre farkına rağmen, iki ülkede de meşrutiyete (anayasal monarşiye) aynı yıllarda geçilmiştir: Rusya'da 1905, Osmanlı'da ise 1908 yılında.⁶¹ İç politik durum giderek kötüleşince de, her iki imparatorluğun yöneticileri bir dış düşman arayışına girmişlerdir. Bu karşılıklı düşmanlık imajı ise, Türkler ve Ruslar arasında karşılıklı olarak tepkili bir ulusal ruhun doğmasında çok etkili olmuştur. 19.yy.ın sonunda (1895) Rusya'da 2. Nikola'nın Çar olmasının ardından, Pan-Slavistler Osmanlı üzerindeki faaliyetlerini artırmışlardır. Dolayısıyla 20.yy.ın başlarında, Osmanlı'da milliyetçi ve dinî hislerle çok güçlü bir anti-Rus bakış açısı gelişmiştir. Birbirlerine karşı daha fazla yabancılaşan iki devlet ve millet arasında karşılıklı güvensizlik ve düşmanlık hisleri kaçınılmaz bir şekilde daha da büyümüştür.

Rusya'yı kendisine açık bir tehdit olarak gören Osmanlı, Rusya'nın 'can düşmanı'⁶² olarak bilinen Almanya ile yakınlaşmayı denemiştir. Hatta 1914 yılında Osmanlı, Almanya ile birlikte I. Dünya Harbi'ne girme kararı almıştır. Bu aşamada, Osmanlı ile Almanya arasında, Rusya'ya karşı 'silah arkadaşlığı' hisleri doğmuştur. Ancak, bu pek uzun sürmemiştir. I. Dünya Harbi'nin sonunda Osmanlı ve Rusya, tarihlerinde bir kez daha ortak trajik bir kaderle karşılaşmışlardır. Osmanlı'nın yenilerek çıktığı savaşta, Rusya da 'ne galip ne mağlup' pozisyonuna düşmüştür. Sonuçta iki imparatorluk da yıkılmış ve bunların yerine yıkıntılar üzerinde iki yeni devlet ortaya çıkmıştır. Osmanlı ve Rus İmparatorluklarının çöküşünde bazı ortak sebeplerin varlığı tespit

⁶⁰ Mihail Meyer, "18. Yüzyıldan Günümüze Rusya ve Türkiye İlişkileri", Gülten Kazgan ve Natalya Ulçenko (Der.), *Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya: Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003), ss. 3-15, s. 6.

⁶¹ Hasan Ali Karasar, "Putin Çok Sofistike Bir Müslüman Politikası Uyguluyor", (Söyleşi), *2023 Dergisi*, Sayı: 62, 15 Haziran 2006, ss. 18-26.

⁶² Pierre Lorrain, *Romanovlar: Bir Hanedanın Sonu*, (çev.) Nihal Önel, (İstanbul: Doğan Kitapçılık A.Ş., 2000), s. 133.

edilebilir. Her iki devlet de, savaş şartlarında oldukça zayıf düşmüşlerdir. Bu da imparatorlukların yıkılmasında önemli bir etken olmuştur. Öte yandan, üzerinde pek durulmayan önemli bir diğer ortak neden de, Almanya'nın etkisidir. Bilindiği gibi Almanya, İttihat ve Terakki Partisi üzerinde oldukça etkili olmuş ve Osmanlı'nın yıkımla sonuçlanacak bir maceraya sürüklenmesine yol açmıştır. Diğer taraftan Rus Marksist hareketinin lideri Lenin, savaş yıllarında sürgünde olduğu İsviçre'nin Bern kentinden, ancak Almanya ile anlaşarak gizlice Rusya'ya ulaşabilmiştir. İddialara göre, Lenin'in önderliğindeki hareket, devrim süreci esnasında ve sonrasında Alman sermayesinden destek görmüştür.⁶³ Hatta bu iddia ortaya atıldığında, devrimci arkadaşı Troçki 17 Temmuz 1917 tarihinde Lenin'i savunan bir konuşma yapmak zorunda bile kalmıştır.

2.3. Türkiye - Sovyet Rusya Etkileşimi

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılma süreci (1919-23) ve Rus İmparatorluğu'nun devrilme süreçleri (1917-22) gibi, bunların ardından yeni devletlerin kurulması süreci de büyük ölçüde paralel seyretmiştir. Harp sonrası, iki ülkenin toprakları da Batılı emperyalist ülkelerin ortaklaşa saldırı ve işgallerine (tarihlerindeki yedinci ortak tehdit) mâruz kalmışlardır. Dolayısıyla Türk Kurtuluş Savaşı ve Rus İç Savaşı'nda, iki ülkenin halkları Batılı işgalcilere/düşmanlara karşı başarıyla mücadele etmişlerdir. Bu noktada Atatürk Türkiyesi ve Sovyet Rusya, ortak bir tehdit algılamışlardır: Antant devletlerinin diktası ve emperyalizmi. Bu anlamda Türkiye ve Sovyet Rusya, ortak düşmana karşı benzer bir anti-emperyalist tepki göstermişlerdir. Türkiye ve Sovyet rejimi, Batılılar karşısında bir yandan siyasal egemenliklerine tam olarak kavuşmayı amaçlamışlar; diğer yandan da, Batı kapitalist sisteminin çevresi olarak kalmaktan kurtulmak için hızlı kalkınma yolunda ciddi çabalar içine girmişlerdir. Atatürk ve Lenin, 'güçlü devlet modeli' yoluyla bağımsızlık ve egemenliklerini güçlendirebilecekleri ve sosyo-ekonomik alanda da kalkınacakları inancına sahip olmuşlardır. İki ülkede de, eskiye nazaran tümüyle yeni bir politik sistem (demokratik cumhuriyet) oluşturulmaya çalışılmış, tek partili rejime dayalı sistemler kurulmuş ve bu tek parti ile devlet de iç içe geçirilmiştir. Ama tabii ki, Türkiye ile Sovyet Rusya, aynı amaç ve ideallere de sahip olmamışlardır. Atatürk esasen Batı medeniyetinin norm ve değerlerini benimserken; Lenin ve arkadaşları Batı sistemine tamamen

⁶³ Lev Troçki, *Rus Devriminin Tarihi: Cilt III-Ekim Devrimi: Sovyetlerin Zaferi*, (çev.) Bülent Tanatar, (İstanbul: Yazın Yayıncılık, 1999), s. 43.

alternatif olacak bir Bolşevik dünya sistemi kurmayı amaçlıyorlardı. Ancak, bu farklılığa rağmen, Türkiye ve Sovyet rejimi yine de birbirlerinin ihtiyaç ve önceliklerine göre hassas dış politikalar izlemişlerdir. Atatürk, Sovyet rejimini tedirgin etmeyecek tarzda, Türk milliyetçiliğini dar olarak yorumlamış; buna karşın Sovyet hükümeti de aradaki ideal farklarını göz ardı ederek Türkiye'ye her türlü yardımda bulunmuş, ve ona herhangi bir tehdit oluşturmamıştır.

Türkiye ve Sovyetler Birliği, iki savaş arası dönemde, yine paralel bir şekilde, Batı emperyalizminin bir versiyonu olan faşizm ortak tehlikesiyle (sekizinci ortak tehdit) karşı karşıya kalmışlardır. Türkiye daha çok İtalyan faşizminden; Sovyetler Birliği ise daha ziyade Alman nasyonal sosyalizminden tehdit algılamıştır. 2. Dünya Harbi sonunda, iki devlet arasındaki güç dengesi tekrar, Rusya lehine bozulmuştur. 1946 yılında ise Stalin, artık ihtiyaç kalmadığı gerekçesiyle Türkiye ile arasındaki Moskova Antlaşması'nı tek taraflı olarak feshetmiştir. Türkiye'nin ise, Sovyetlerden tehdit algılaması böylelikle had safhaya ulaşmıştır. İki ülke arası ilişkilerde güvenlik faktörü ön plâna çıkmıştır. Türkiye'yi savaş sonrası Batıya iten temel faktör; Boğazlardan üs ve Doğu Anadolu'dan toprak talebi şeklinde kendini gösteren yeni Sovyet Rus Yayılmacılığı olmuştur. 1950'lerden itibaren, Türk liderler, hızlı bir modernleşmenin içe kapalı bir ekonomik yapıyla gerçekleştirilemeyeceğine karar vermişlerdir. Dolayısıyla Türk kalkınma modeli yeniden gözden geçirilmiş ve Türkiye giderek devletçi Sovyet modelinden uzaklaşırken, daha çok ABD ve liberal güçlerle işbirliğine yönelmiş; 1952'de ise Kuzey Atlantik İttifakı'na dahil olmuştur. Kısacası, belirginleşen Soğuk Savaş ortamında Türkiye, tercihini Batı ittifakından yana göstermiştir. Yani bu anlamda, Türkiye'nin Sovyet Rusya'dan tehdit algılamaya başlamasının temel nedeni de; daha çok ABD politikalarının da paralelinde, *sosyalizme yönelik olarak hissedilen rejim kaygıları* olmuştur.

Türk-Sovyet ilişkilerinde 1960'ların ikinci yarısından itibaren tekrar bazı yumuşama belirtileri görülmüştür. Bunda, 1962 Küba Füzeler Krizi'nin önemli etkileri olmuştur. Kriz sonrasında ABD, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne yakın kuzeydoğu sınırında konuşlandırmış olduğu füze savunma sistemini kaldırarak, NATO savunma hattını 1980'lere kadar daha güneyde bulunan Toroslar'a doğru çekmiştir. Türk-Amerikan ilişkilerindeki bu gerginliğe, Kıbrıs meselesi dolayısıyla gelen 1964 ve 1967 ABD itirazlarının da tuz-biber ektiği görülmüştür. Nitekim 1967 yılındaki Arap-İsrail Savaşı sırasında Türkiye, ilk kez ve açıkça Arapları desteklemiş, bununla birlikte Boğazları da Sovyet savaş gemilerine açmıştır. Bu dönemde Türk-Sovyet ilişkilerinde ekonomik işbirliği

de kendini göstermiştir. Türkiye, sanayileşme politikası gereği ihtiyaç duyduğu altyapı desteğini Batıdan alamayınca, Khruşçev'in sürdürdüğü 'Barış İçinde Bir Arada Yaşama' politikasından yararlanmak istemiş ve Moskova ile ekonomik ilişkilere ağırlık vermiştir. Sovyetlerse, Türkiye'nin yaklaşımına olumlu tepki göstermiş ve Sovyet ağır sanayi yatırımları bu dönemde Türkiye'ye akmıştır.⁶⁴

Türk-Sovyet ilişkilerindeki yumuşama, 1970'lerin ikinci yarısında da devam etmiştir. Bunda yine, 1974 Kıbrıs Barış Harekati'nin ardından uygulanan Amerikan silah ambargosunun (1974-78) önemli bir rolü olmuştur. Türkiye genel olarak Doğu Blokuna yakınlaşırken ve SSCB ile arasında iyi komşuluk ilişkileri ve genel işbirliği gelişirken, karşılıklı olarak dış politikaların ideolojize edilmesinden vazgeçilmiştir. Kısacası, 1970'lerde Türkiye ve Sovyet Rusya arasındaki ilişkiler, karşılıklı güven ve anlayış temeli üzerine oturmaya başlamıştır. Ama yine de, herşeye rağmen, ikili ilişkiler, devam eden Soğuk Savaş ortamının engel ve baskılarından tam olarak kurtulamamıştır.

Türkiye ve Sovyetler Birliği'nde, 1980'lerin başlarında paralel bir dönüşümün izleri tespit edilebilir. Türkiye'deki 12 Eylül 1980 darbesi ve Sovyetlerin de 1979'da Afganistan'ı işgali, ilişkilerde geçici bir soğumanın olmasına yol açsa da, Türkiye'de Özal'ın, Sovyetler Birliği'nde ise Gorbaçov'un başa gelmesi, iki ülkenin de liberal politikalar izleme yönünde yine birbirlerine benzemeye başlamalarının işareti olmuştur. Bu süreç, Sovyetler Birliği açısından Aralık 1991 itibarıyla rejimin ve sistemin yıkılması ve aynı anda da birliğin dağılması ile sonuçlanmıştır.

2.4. Türkiye - Rusya Federasyonu Etkileşimi

1990'ların geneli itibarıyla Türk-Rus ilişkilerinde; Azeri-Ermeni çatışmalarından, Türkiye'nin 1994'teki Boğazlar Tüzüğü'nden, Türkiye'nin ayrılıkçı Çeçenlere destek olduğu iddialarından, Kıbrıs Rum Kesimi'nin Rus füzeleri (S-300) ile silahlandırılması teşebbüsünden, Rusya'nın AKKA ('Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması') düzenlemelerine uymamasından, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Irak'taki operasyonlarından, Rusya'nın PKK'ya yönelik yaklaşımlarından dolayı birçok bunalım ve gerilim yaşanmıştır. Bu karşılıklı güven eksikliğinin giderilmesinin önünde ise üç önemli engelin bulunduğu görülmüştür: her iki toplumun tarihî hatıralarının olumsuz etkileri, tarafların çatışan dünya görüşleri ve Avrasya'daki ulusal

⁶⁴ İskenderun Demir Çelik Tesisleri, Aliağa Petrol Rafinerisi, Seydişehir Alüminyum Tesisleri gibi yatırımlar, bu dönemde gelişen Türk-Sovyet ekonomik işbirliğinin bazı örnekleri arasındadır.

çıkarları doğrultusunda etkili olacak şekilde iki ülke arasındaki ‘kuvvet korelasyonu’nda görece değişimler.⁶⁵

Sovyetler Birliği, 18 Aralık 1991 tarihinde ‘Belovezhskaya Pushcha Antlaşması’ ile resmen ortadan kalkmıştır. Sovyetlerin dağılmasından sonra, bu devletin hukukî ardılı olarak kabul edilen Rusya Federasyonu’nun ulusçu-muhafazakâr askerî otoritelerinin yakın çevrede, bilhassa da Güney Kafkasya’daki temel amaçlarından biri, bölgede Türkiye ve kısmen de İran’ın nüfûz alanları elde etmesini önlemeye çalışmak olmuştur. Bu dönemde Türkiye ise, “21. yüzyılın bir Türk asrı olacağı” ve “Adriyatik’ten Çin Seddi’ne kadar Türk dünyasının oluşacağı” tezlerini ileri sürüyor ve bölgede Rusya ve İran’ın yeniden boy göstermesini pek arzu etmiyordu. 1990’ların başlarında, Rusya’nın Güney Kafkasya’daki askerlerini geri çekme süreci içinde olması da, Türkiye’yi rahatlatan önemli bir gelişmeydi. Dolayısıyla Ankara, eski Sovyet dünyası üzerindeki Sovyet/Rus izlerinin mümkün olduğunca ve sorunsuz biçimde silinmesinden yanaydı. Nitekim, Başbakan Demirel, Nisan-Mayıs 1992’de yaptığı Orta Asya gezisinde, bölge ülkelerine ‘Ruble kullanım alanından’ bir an önce çıkmalarının kendileri için daha yararlı olacağını söyleyerek, o zamana dek görülmemiş bir şekilde, Rusya’nın bölgedeki çıkarlarına meydan okuyabilmiştir.

1992-94 arası dönemde devam eden Azeri-Ermeni çatışmaları da, Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerin gerilmesine yol açmıştır. Türkiye, çatışmalara Ermeniler üzerine baskı yaratarak müdahale etme izlenimi verdiğinde, Rusya’dan “üçüncü dünya savaşı çıkar” tehdidi gelmiş ve bunun üzerine Türkiye geri adım atmıştır. Nitekim, Başbakan Demirel, 25-27 Mayıs 1992 tarihleri arasında yaptığı Moskova ziyaretinde, Nahçıvan’da asker kullanılmayacağı garantisini vermiş⁶⁶ ve yine bu ziyaret esnasında, iki ülke arasındaki ilişkilerin hukukî temelini oluşturan ‘İki Ülke Arasındaki İlişkilerin Temel Prensipleri Hakkındaki Sözleşme’ imzalanmıştır.⁶⁷

⁶⁵ Duygu Bazoğlu Sezer, “Türk-Rus İlişkileri: Düşmanlıktan ‘Fırlı Yakınlaşma’ya”, Alan Makovsky ve Sabri Sayarı (Der.), *Türkiye’nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri*, (İstanbul, Alfa, 2002), s. 131.

⁶⁶ Ömer Göksel İşyar, “Türkiye’nin Azerbaycan-Ermenistan Uyuşmazlığına Yönelik Politikaları: 1992-2004”, Yelda Demirağ ve Cem Karadeli (Der.), *Geçmişten Günümüze Dönüşen Orta Asya ve Kafkasya*, (Ankara, Palme Yayıncılık, 2006), ss. 252-253.

⁶⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.; Ayhan Kamel, “2. Dünya Savaşı’nın Bitiminden Günümüze Kadar Türk-Rus İlişkileri”, *Dış Politika, Dış Politika Enstitüsü*, (http://www.foreignpolicy.org.tr/tr/makale/akamel_01.html).

Dolayısıyla dağılmadan sonraki çok kısa bir süre içinde (1992 yılının Eylül ayının ortalarından itibaren), Rus dış politikası, etraftaki (bilhassa Türkiye ile arasında bulunan Güney Kafkasya'daki) bölgesel meselelerde içe dönüklükten kurtularak, yavaş yavaş dışa dönme sinyalleri vermeye başlamıştır. Bu anlamda, Moskova, 1992-96 devresinde, yakın çevresindeki ülkelerle yoğun ilişkiler kurmak isteyen Türkiye'yi kendisine büyük bir tehdit olarak algılamıştır. Buna karşın, Ankara ise, Ermenistan'da hâkim durumda olmaya çalışan Rusya'yı kendisi için ve bölge için büyük bir tehdit olarak görmüştür.

İki ülkenin resmî makamları arasında pek olmasa da, 'track two' diplomasi anlamında ilişkileri güçlendirecek önemli adımlar atılmıştır. Nitekim, 12-14 Aralık 1992 tarihleri arasında, iki ülkenin ilişkiye geçmelerinin 500. yıldönümü münasebetiyle, Ankara'da "Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl" konulu bir uluslararası sempozyum düzenlenmiştir. Bu sempozyumun sonunda, halkları uzun süredir birbirine düşüren düşmanca tarih yazılımından vazgeçilerek, iki ülke tarihlerinin, ortak komisyonlarca yeniden incelenmesi ve yazılması kararlaştırılmıştır.⁶⁸

1995'ten itibaren eş zamanlı olarak, Rusya'da milliyetçi, yurtsever duyguların (*Avrasyacılık*) belirginleşmesine ve güçlü devlet yanlılarının (*derzhavniki*) siyaset sahnesinde yeniden ortaya çıkmalarına karşılık, Türkiye'de siyasî düzlemde İslâmî muhafazakâr düşüncenin kuvvetlenmesine tanık olunmuştur. Bu manzara ise, kısa bir süre için, iki ülkenin karşılıklı işbirliği yapma temayüllerini zayıflatmıştır.⁶⁹

1997 yılında Başbakan Çernomirdin'in Türkiye'yi ziyaret etmesi, ilişkilerde işbirliği görüntüsünü yeniden güçlendirmiştir. Görüşmeler esnasında, Başbakan Mesut Yılmaz ve Rus meslektaşısı, ülkeler arasında ekonomik çıkarlara ve toprak bütünlüklerine karşılıklı saygı gösterilmesi; rekabet yerine işbirliğinin, şüphecilik yerine de güven ilkesinin geliştirilmesi konularında ortaklaşa irade beyan etmişlerdir.⁷⁰ 1997'den 2000 yılına kadar Türkiye, dış politikada, Orta Asya'da geri adım atarak, daha çok Kafkaslar üzerinde yoğunlaşmıştır.⁷¹

⁶⁸ Fırat Purtaş, "Soğuk Savaş Sonrası Türk-Rus İlişkileri: Dışlanmışlar Eksenini mi? Avrasyacı Yakınlaşma mı?", *Global Strateji*, Cilt: 2, Sayı: 6, Yaz 2006, s. 43.

⁶⁹ Meyer, "18. Yüzyıldan Günümüze Rusya ve Türkiye İlişkileri", s. 14.

⁷⁰ Nurşin Ateşoğlu Güney, "Rusya Federasyonu'nun Yeni Güvenlik Politikası Çerçevesinde Türkiye'ye Bakışı", Mustafa Türkeş ve İlhan Uzgel (Der.), *Türkiye'nin Komşuları*, (Ankara, İmge Kitabevi, 2002), s. 346.

⁷¹ Mustafa Aydın, "Rus Siyasetinde Türkiye, Türk Siyasetinde Rusya Nasıl Görünüyor?", Nazim Cafersoy (Der.), *Türkiye-Rusya Federasyonu Avrasya Stratejik Diyalog Toplantısı*, Ankara, 20-22 Ocak 2003, (Ankara: ASAM Yayınları, 2003), s. 39.

İlişkilerde 1991-99 yılına kadarki dönemi, genel olarak, jeopolitik nüfuz alanlarında ve ikili ilişkilerde ‘*kontrollü gerginlik ve rekabet evresi*’ olarak ele alabiliriz. Bu dönemde taraflar, bir yandan aralarındaki jeopolitik rekabeti sürdürmüş, ama diğer yandan da yoğun bir ekonomik işbirliği süreci içine girmişlerdir. 1999 yılından itibaren de, Putin, iktidara geldikten sonra, Türkiye’nin Orta Asya ve Kafkasya’daki cumhuriyetlerle ciddi anlamda kurmaya çalıştığı ilişkilerden fazla memnun olmadığını dile getirmiştir.⁷²

1990’larda iki devlet de, ayrılıkçılık tehdidi ile karşılaşmışlar ve birbirlerini bu bağlamda incitici politikalar sürdürmüşlerdir. Rusya’nın Kürt politikaları karşısında, Türkiye’nin ise, bilhassa Birinci Çeçenistan Savaşı boyunca (1994-96), kendi Kafkas kökenli vatandaşları üzerinde tam anlamıyla kontrol kuramadığı ya da kurmadığı görülmüştür. Bu durum ise, iki ülkeyi de oldukça rahatsız etmiştir.⁷³ Hatta Rus Büyükelçilerinden Çernişev, bir keresinde, Türkiye’yi bu konuda, “evi camdan olan komşusunun penceresine taş atmamalı” şeklinde uyarmıştır.⁷⁴ Öte yandan, PKK lideri Öcalan’ın sığınma talepleri (1998-99) karşısında Rusya, İkinci Çeçenistan Savaşı’nda (1999) ise Türkiye, birbirlerinin ülkelerindeki separatist hareketlere destek verme konusunda daha çekingem ve tedbirli davranışlar sergilemişlerdir. Rus devlet başkanı, Duma’nın baskılarına karşın Öcalan’a sığınma hakkı vermezken; Türkiye’de ise bu dönemde Çeçenlerce düzenlenen kitlevî gösterilerin sayısında bâriz derecede bir azalma görülmüştür. Hatta Başbakan Ecevit, 4-6 Kasım 1999 tarihleri arasında gittiği Moskova’da, Rus yetkililere bu hususta yeterli güvenceyi vermiştir.⁷⁵

Türk-Rus ilişkileri 2000’li yıllarda çatışma temayülünden sıyrılarak biraz daha *ortaklık* istikametinde gelişmeye başlamıştır. Bilhassa Avrasya’da karşılıklı işbirliği arayışları, iki ülke arasındaki ilişkilerin çok boyutlu ortaklığa geçişini sembolize etmiştir. İki ülke arasında, 16 Kasım 2001 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu toplantısı öncesinde ortak Avrasya stratejileri benimseyip uygulamak hususunda bir Avrasya İşbirliği Eylem Planı oluşturulmuştur. Nisan 2002’den itibaren de iki ülke temsilcileri Avrasya Ortak Çalışma Grupları bünyesinde sık sık bir araya gelmeye başlamışlardır. Türkiye

⁷² Umut Anık, “Türk-Rus İlişkileri”, *Global Strateji*, Cilt: 2, Sayı: 6, Yaz 2006, s. 93.

⁷³ Fiona Hill ve Ömer Taşpınar, “Russia and Turkey in the Caucasus: Moving Together to Preserve the Status Quo?”, *Ifri Research Programme, Russia/NIS*, Ocak 2006, s. 11.

⁷⁴ Zikreden, Nazim Cafersoy, “Türkiye-Rusya İlişkileri ve Separatizm Faktörü”, *Turksam*, 13 Şubat 2006; (<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?yazi=787&kat=1>).

⁷⁵ Oleg A. Kolobov, Aleksandr A. Kornilov ve Fatih Özbay, *Çağdaş Türk-Rus İlişkileri: Sorunlar ve İşbirliği Alanları (1992-2005)*, (çev.) Elnur Osmanov et.al., (İstanbul, TASAM Yayınları, 2006), s. 249.

ve Rusya'daki iç siyasal ortam ve çevrelerinde meydana gelen uluslararası gelişmeler, ortak Avrasya yönelişinde hiç şüphesiz etkili olmuştur. Türkiye ve Rusya'da, karar alma mekanizmaları içinde etkili olan askerler de, dışlayıcı olmaksızın ve birbirlerine paralel bir şekilde ortak Avrasya açılımını desteklemeye başlamışlardır.

Ancak buna rağmen, iki ülke arasındaki tarihsel önyargıların ve endişelerin hâlâ devam etmekte olduğu da bir gerçektir. Rusya parlamentosu Duma'nın Ermeni ve Kürt soykırımına dair kararlar vermesi Türkiye'yi fazlasıyla rahatsız ederken; Tataristan Özerk Cumhuriyeti'nin Kiril yerine Latin alfabesini kabûl, Türkiye'nin etkisinin arttığı yolunda Rusya'da endişeyle karşılanmıştır. 11 Eylül sonrasında Rusya'nın Gürcistan ve Kuzey Kafkasya üzerindeki baskılarının artması⁷⁶ Türkiye tarafından hoş karşılanmazken; Türkiye'nin Bakü-Tiflis-Ceyhan gibi Amerikan destekli projelerinin kabul görmesi de açıkça Rusya'nın bölgesel menfaatleri açısından tehdit olarak algılanmıştır. Ancak, ABD'nin 2003 Irak müdahalesi ve bu çerçevede bölgede ABD hegemonyasından duyulan ortak endişeler (bu da iki devletçe algılanan dokuzuncu ortak tehdit olma yolundadır), yeni bir tehditkâr realite olarak iki ülkeyi birbirlerine yakınlaştırmaktadır.

Günümüzde Türk ve Rus dış politikalarına yön verebilme potansiyeline sahip alternatif siyasal tercihler ve dolayısıyla bunları savunan siyasî kadrolar itibarıyla da gözle görülür paralellikler kurmak olasıdır. Bu bağlamda, gerek Türkiye, gerekse Rusya'da dış politikanın alması gereken istikamet itibarıyla 4 temel seçeneğin olduğundan bahsedilebilir: Avrasyacılık, Batıcılık (Rusya açısından Atlantizm), Milliyetçilik ve Pragmatizm. Türkiye'de Batıcılık ve Rusya'daki karşılığı olan Atlantizm, iki ülkenin birbirleriyle ilgilenmesi yerine daha çok Batılılaşma ortak hedefi üzerinde odaklaşırken; bu yaklaşım günümüzde Rusya'da birkaç adım daha geriden gelmekle birlikte iki ülkede de önemini kaybetmeye başlamıştır. Milliyetçilik (Rusya itibarıyla Jirinovski gibiler ve Slavofiller; Türkiye itibarıyla da Turancılar) alternatifini savunanlar ise, iki ülke ilişkilerinde birbirlerini dışlayan ve hatta birbirlerine karşı ötekileştirici bir duruş sergilemektedirler. Bu yaklaşım iki ülkede de artık pek destek bulamamaktadır. Diğer bir seçenek olarak pragmatizm de, iki ülkenin dış politikalarında hâlihazırda mevcut olup, duruma göre Doğu ve Batı arasında gidiş-gelişlere olanak verir; ancak mevcut uluslararası şartlar iki ülkenin daha belirgin ve dirayetli duruş sergilemesini gerektirdiği için, artık son bir seçenek

⁷⁶ Yevgeniy Primakov, *11 Eylül ve Irak'a Müdahale Sonrası Dünya*, (çev.) Fatma Ankan ve Serdar Ankan, (İstanbul: Doğan Ofset Yayıncılık ve Matbaacılık A.Ş., 2004), ss. 177-94.

olarak 2000'li yıllar itibarıyla Avrasyacılık ortak bir payda görüntüsüne kavuşmuştur.

Günümüzde her iki ülkedeki Avrasyacılar, taraflar arasındaki paralellik ve ortaklıkları daha fazla vurgulamaktadırlar. Onlara göre: Türkiye ve Rusya; Avrasya bölgesinin iki temel lokomotif unsurudur. Bölgede Müslüman-Ortodoks birliğini sembolize etmekte ve Yeni Dünya Düzeni karşısında edimsel/süje durumundadırlar. Yugoslavya ve Irak'ın tersine, bölünmeye karşı direnerek, ABD'nin yayılma stratejilerine karşı ortak bir cephe oluşturmakta veya direnç gösterebilmektedirler. Büyük küresel güçler karşısında mağdur, ezilen ve Atatürk'ün deyimiyle mazlum milletler durumundadırlar. Avrupa Birliği (AB) tarafından dışlanmaktadır. Esasında bu yapılanma için çok büyük olduklarından dolayı, ancak bölünmeleri durumunda bu birliğe alınabileceklerdir. Zira mevcut hâllerıyla AB içindeki dengeleri sarsabilecek durumdadırlar; Batı emperyalizmini ortak düşman olarak görmektedirler; uluslararası ilişkileri sömüren-sömürülen ilişkisi çerçevesinde görüp, tavırlarını daha çok sömürülenlerden yana göstermelidirler; ulus-devlet yapılarının korunmasına hâlâ çok önem vermektedirler, zira her ikisi de devlet gücünün ön plânda görüldüğü Doğu tipi devletlerdir. Bu çerçevede, Avrasyacılar göre, Türkiye ve Rusya, Avrasya bölgesinde, birbirlerine rağmen değil de, birlikte hareket etmelidirler⁷⁷; kendi aralarında siyasî bir esnekliğe kavuşmalıdırlar ve birbirleriyle üstünlük yarışına ve rekabete girmemelidirler.⁷⁸

SONUÇ

Tarihten günümüze Avrasya'da, Türkler arasındaki bölünmeler ve bitmek tükenmek bilmeyen Türk-Rus çatışmaları dolayısıyla asla toptan ve uzun süreli bir bütünlük (*sentez*) meydana gelememiştir. Avrasya'nın yerleşik uygar güçleri ile göçebe güçleri arasındaki diyalektik, öncelikle Doğu-Batı eksenli sentez kültürlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Türkler arasında genelde Doğu-Batı sentezi ve dikotomileri yaşanmasına karşın; 16.yy.dan itibaren Avrasya sahnesinde hâkim bir güç olarak Rusya'nın da ortaya çıkmasından sonra, bölgede bir Kuzey-Güney eksenli Avrasya diyalektiği de görülmeye başlanmıştır. Bu diyalektik etkileşim ve çatışma süreci ise, zaman zaman

⁷⁷ Aleksandr Dugin, *Moskova-Ankara Eksenli: "Avrasya Hareketi"nin Temel Görüşleri*, (çev.) Leonid Bahrevski, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2007), s. 87.

⁷⁸ Konuyla ilgili olarak bkz.; Demirhan F. Erdem, "Yeni Dünya Düzeni ve Avrasya Seçeneği", *Siyaset ve Toplum*, Sayı: 2, Bahar 2005, ss. 182-206.

bilhassa Batıdan gelen ortak tehditler veya ortaklaşa yaşanan bir takım eşanlı içsel problemler dolayısıyla ikinci plânda kalabilmiştir.

Tarih boyunca süregiden etkileşimlerinden görüldüğü kadarıyla, Türkler ve Ruslar, birbirlerinden çokça algıladıkları tehditlerin dışında, büyük ortak tehditlerin yarattığı ortak kaderi dokuz kez paylaşmışlardır. Bunlar sırasıyla; Bizans, Haçlı, iç bölünme, Cengiz, Timur, Napolyon, Antant, Faşist, ABD hegemonyası tehlikeleridir. Görüldüğü üzere, bu iki devlete, ağırlıklı olarak altısı Batıdan hegemonik tehditler gelmiştir.

İki devlet arasında güç dengesinin bozulduğu her aşamada ise, Türkler ve Ruslar, dengeyi lehine çeviren tarafı kendilerine yönelik temel tehdidin kaynağı olarak görmüşlerdir. Ancak ne var ki; Türkiye Cumhuriyeti ve Sovyet rejimi kuruluncaya kadar, bu iki gücün yakınlaşmaları da, aralarındaki güç dengesinin bozulmasının (genelde de Osmanlı'nın zayıflamasının ve Şark Meselesi'nin ortaya çıkışının) bir eseri olmuştur. 20.yy.ın ilk çeyreğinde iki devlette yaşanan devrimler, aralarındaki işbirliği yollarının güçlenmesine sebebiyet vermiştir. Bu iki devlet, Batı emperyalizmine karşı birbirlerinden güç alarak mücadele edebilmişlerdir.

Günümüzde iki devlet de, aralarındaki henüz tam silinmemiş olan tarihsel önyargılar ve algı farklılıklarına rağmen, Amerika'nın Avrasya'daki hegemonik girişimlerinden oldukça rahatsızlık duymaktadırlar. Dolayısıyla bu iki ülke, ABD'nin politikalarına karşı, Avrasya zemininde iç ve dış politikaları itibarıyla bazı paralelliklerini yeniden keşfetmeye ve tecrübe etmeye başlamışlardır. Yani, Soğuk Savaş yıllarında uluslararası ortamın etkisiyle yeniden ama bu kez ideolojik anlamda Doğu-Batı eksenine oturan Avrasya tarihsel diyalektiği, 1990'lı yıllarda bu özelliğini, sona eren Soğuk Savaş'a rağmen kısmen korumakla birlikte, nispeten Kuzey-Güney eksenine bağlamında eskiye dönüş yaşamıştır. Ancak, tekrardan aynı çatışmaların çıkması, yine uluslararası şartlar dolayısıyla, ama bu sefer olumlu yönde olmak üzere, engellenmiştir. Nitekim günümüzde, artık, Türkiye ve Rusya Avrasya'da birlikte ve paralel ilişkiler yürütme yollarını arar duruma gelmişlerdir.

KAYNAKÇA

- Ahmetbeyoğlu, Ali, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001).
- Akgün, Mensur, “Does Culture Matter?”, *International Issues & Slovak Foreign Policy Affairs*, Ocak 2005.
- Arık, Umut, “Türk-Rus İlişkileri”, *Global Strateji*, Cilt: 2, Sayı: 6, Yaz 2006.
- Armaoğlu, Fahir, *Siyasî Tarih: 1789-1960*, (2. Baskı), (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1973).
- Aydın, Mustafa, “Rus Siyasetinde Türkiye, Türk Siyasetinde Rusya Nasıl Görünüyor?”, Nazim Cafersoy (Der.), *Türkiye-Rusya Federasyonu Avrasya Stratejik Diyalog Toplantısı*, (Ankara, 20-22 Ocak 2003), (Ankara: ASAM Yayınları, 2003).
- Barthold, W. V., *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, (Çev.) Kâzım Yaşar Koprıman ve İsmail Aka, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006).
- Barthold, Wilhelm, *Türk-Moğol Ulusları Tarihi*, (Çev.) Hasan Eren, (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006).
- Belge, Murat, “Osmanlı’da ve Rusya’da Aydınlar”, Gülten Kazgan ve Natalya Ułçenko (Der.), *Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya: Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003).
- Bozdağ, İsmet (Haz.), *Sultan Abdülhamid’in Hatıra Defteri*, (6. Basım), (İstanbul: Pınar Yayınları, 1985).
- Braudel, Fernand, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, 2. Cilt, (2. Baskı), (Çev.) Mehmet Ali Kılıçbay, (Ankara: İmge Kitabevi, 1994).
- Braudel, Fernand, *Maddî Uygarlık: Ekonomi ve Kapitalizm-XV.-XVIII. Yüzyıllar-Gündelik Hayatın Yapıları*, (2. Baskı), (Çev.) Mehmet Ali Kılıçbay, (Ankara: İmge Kitabevi, 2004).
- Brzezinski, Zbigniew, *Büyük Satranç Tahtası: Amerika’nın Önceliği ve Bunun Jeostratejik Gereklere*, (2. Baskı), (Çev.) Ertuğrul Dikbaş ve Ergun Kocabıyık, (İstanbul: Sabah Kitapları, 1998).
- Cafersoy, Nazim, “Türkiye-Rusya İlişkileri ve Separatizm Faktörü”, *Turksam*, 13 Şubat 2006; (<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?yazi=787&kat=1>).
- Cancik-Kirschbaum, Eva, *Asurlular: Tarih, Toplum, Kültür*, (Çev.) Aslı Yarbaş, (İzmir: İlya İzmir Yayınevi, 2004).
- Copeaux, Étienne, “Tarih Yaratma”, *Türkler: Doğu ve Batı, İslam ve Laiklik*, (2. Baskı), (ed.) Stéphane Yerasimos, (Çev.) Temel Keşoğlu, (Ankara: Doruk Yayımcılık, 2006).

- Delmas, Claude, *Avrupa Uygarlık Tarihi*, (Çev.) Nihal Öno, (İstanbul: Varlık Yayınevi, 1973).
- Demirağ, Yelda, ““Büyük Oyun”: 19. Yüzyılda Rusya ve İngiltere'nin Orta Asya'da Rekabeti”, Yelda Demirağ ve Cem Karadeli (Der.), *Geçmişten Günümüze Dönüşen Orta Asya ve Kafkasya*, (Ankara: Palme Yayıncılık, 2006).
- Droysen, *Büyük İskender*, IV. Cilt, (Çev.) Bekir Sıtkı Baykal, (Ankara: Millî Eğitim Basımevi, 1949).
- Duğın, Aleksandr, *Moskova-Ankara Eksenini: “Avrasya Hareketi”nin Temel Görüşleri*, (Çev.) Leonid Bahrevski, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2007).
- Erdem, Demirhan F., “Yeni Dünya Düzeni ve Avrasya Seçeneği”, *Siyaset ve Toplum*, Sayı: 2, Bahar 2005.
- Genç, Reşat, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002).
- Gowing, Timothy, *Kırım Savaşı*, (Çev.) Gülşen Demir, (Ankara: Adapa Yayınevi, 2005).
- Gökalp, Cevdet, *Göktürk Devletinin Kuruluşundan Çingiz'in Zuhuruna Kadar Altaylarda ve İç Moğolistan'da Kabileler*, (Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1973).
- Grousset, René, *Bozkır İmparatorluğu: Attila, Cengiz Han, Timur*, (Çev.) M. Reşat Uzman, (İstanbul: Ötüken, 1999).
- Gumilëv, Lev Nikolayeviç, *Hazar Çevresinde Bin Yıl*, (3. Baskı), (Çev.) Ahsen Batur, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2003).
- Gündoğdu, Abdullah, “Türkiye ve Rusya-I: Kaçınılmaz Etkileşimler, Kaçınılmaz Benzeşmeler”, *2023 Dergisi*, Sayı: 62, 15 Haziran 2006.
- Güney, Nurşin Ateşoğlu, “Rusya Federasyonu'nun Yeni Güvenlik Politikası Çerçevesinde Türkiye'ye Bakışı”, Mustafa Türkeş ve İlhan Uzgel (Der.) *Türkiye'nin Komşuları*, (Ankara, İmge Kitabevi, 2002).
- Heaton, Herbert, *Avrupa İktisat Tarihi-II*, (Çev.) Mehmet Ali Kılıçbay ve Osman Aydoğuş, (Ankara: Teori Yayınları, 1985).
- Hill, Fiona ve Taşpınar, Ömer, “Russia and Turkey in the Caucasus: Moving Together to Preserve the Status Quo?”, *Ifri Research Programme*, Russia/NIS, Ocak 2006.
- Hobsbawm, Eric J., *Devrim Çağı: 1789-1848*, (Çev.) Jülide Ergüder ve Alâeddin Şenel, (Ankara: V Yayınları, 1989).
- İbni Haldun, *Mukaddime*, 1. Cilt, (2. Basım), (Çev.) Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergah Yayınları, 1988).

- İnalçık, Halil, “Doğu Avrupa’da Egemenlik Mücadelesi”, *1552 ve Sonrası: Kazan’ın İşgali ve Türk Topulukları Bilgi Şöleni Bildirileri*, (15 Ekim 2002), (Haz.) Belgin Tezcan Aksu et.al., (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, 2004).
- İşyar, Ömer Göksel, “Türkiye’nin Azerbaycan-Ermenistan Uyuşmazlığına Yönelik Politikaları: 1992-2004”, Yelda Demirağ ve Cem Karadeli (Der.) *Geçmişten Günümüze Dönüşen Orta Asya ve Kafkasya*, (Ankara: Palme Yayıncılık, 2006).
- İşyar, Ömer Göksel, *Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu*, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2004).
- Kadırbayev, Aleksandr, “Tarihte Rusya’nın ve Türkiye’nin Avrasyacılık Modelleri”, Nazim Cafersoy (Der.), *Türkiye-Rusya Federasyonu Avrasya Stratejik Diyalog Toplantısı*, Ankara, 20-22 Ocak 2003, (Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2003).
- Kalın, İbrahim, *İslâm ve Batı*, (İstanbul: İsam Yayınları, 2007).
- Kamel, Ayhan, “2. Dünya Savaşı’nın Bitiminden Günümüze Kadar Türk-Rus İlişkileri”, *Dış Politika*, Dış Politika Enstitüsü, (http://www.foreignpolicy.org.tr/tr/makale/akamel_01.html).
- Karasar, Hasan Ali, “Putin Çok Sofistike Bir Müslüman Politikası Uyguluyor”, (Söyleşi), *2023 Dergisi*, Sayı: 62, 15 Haziran 2006.
- Kennedy, Paul, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri: 1500’den 2000’e Ekonomik Değişme ve Askeri Çatışmalar*, (3. Baskı), (Çev.) Birtane Karanakçı, (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1991).
- Kırimer, Cafer Seydahmed, *Rus Yayılmacılığının Tarihî Kökenleri*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997).
- Kıvılcımlı, Hikmet, *Tarih, Devrim, Sosyalizm*, (2. Baskı), (İstanbul: Derleniş Yayınları, 2006).
- Kolobov, Oleg A., Kornilov, Aleksandr A. ve Özbay, Fatih, *Çağdaş Türk-Rus İlişkileri: Sorunlar ve İşbirliği Alanları (1992-2005)*, (Çev.) Elnur Osmanov et.al., (İstanbul: TASAM Yayınları, 2006).
- Kurat, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917’ye Kadar*, (4. Baskı), (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999).
- Kurt, Hasan, *Orta Asya’nın İslamlaşma Süreci: Buhârâ Örneği*, (Ankara: Fecr Yayınevi, 1998).
- Kutay, Cemal, *Yazılmamış Tarihimiz*, Cilt 3, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 2006).

- Ligeti, Louis, *Bilinmeyen İç Asya*, (Çev.) Sadrettin Karatay, (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998).
- Lorrain, Pierre, *Romanovlar: Bir Hanedanın Sonu*, (çev.) Nihal Öno, (İstanbul: Doğan Kitapçılık A.Ş., 2000).
- Meyer, Mihail, "18. Yüzyıldan Günümüze Rusya ve Türkiye İlişkileri", Gülten Kazgan ve Natalya Ulçenko (Der.), *Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya: Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003).
- Mikail, Elnur Hasan, *Yeni Çarlar ve Rus Dış Politikası*, (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007).
- Oreškova, S. F., "Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu Arasındaki Savaşlar: Sebepleri ve Kimi Tarihi Sonuçları", Gülten Kazgan ve Natalya Ulçenko (Der.), *Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya: Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003).
- Ortaylı, İlber, "1550'lerde Doğu Avrupa", *1552 ve Sonrası: Kazan'ın İşgali ve Türk Topulukları Bilgi Şöleni Bildirileri*, 15 Ekim 2002, (Haz.) Belgin Tezcan Aksu et.al., (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, 2004).
- Öztürk, Oğuz Mete, *Geçmişten Günümüze Türk Devletleri*, (İstanbul: Nokta Kitap, 2007).
- Perinçek, Doğu, *Orta Asya Uygarlığı*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2005).
- Plutarkhos, *Büyük İskender: Hayatı ve Savaşları*, (Çev.) Vahdet Gültekin, (İstanbul: Rado Yayınları, 1980).
- Primakov, Yevgeniy, *11 Eylül ve Irak'a Müdahale Sonrası Dünya*, (Çev.) Fatma Arıkan ve Serdar Arıkan, (İstanbul: Doğan Yayıncılık, 2004).
- Purtaş, Fırat, "Soğuk Savaş Sonrası Türk-Rus İlişkileri: Dışlanmışlar Ekseni mi? Avrasyacı Yakınlaşma mı?", *Global Strateji*, Cilt: 2, Sayı: 6, Yaz 2006.
- Ràsonyi, Lászlò, *Türk Devletinin Batıdaki Vârisleri ve İlk Müslüman Türkler*, (Haz.) Ş. K. Seferoğlu ve Adnan Müderrisoğlu, (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1983).
- Roberts, Wess, *Hun İmparatoru Attila'nın Liderlik Sırları*, (Çev.) Yakut Eren, (İstanbul: İlgi Yayıncılık, 1989).
- Saray, Mehmet, *Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi*, (2. Baskı), (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2004).
- Sarıca, Murat, *Siyasal Tarih*, (2. Baskı), (İstanbul: Ar Basım Yayım ve Dağıtım A.Ş., 1983).

- Sevim, Ali ve Yücel, Yaşar, *Türkiye Tarihi: Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989).
- Sezer, Duygu Bazoğlu, “Türk-Rus İlişkileri: Düşmanlıktan ‘Fiilî Yakınlaşma’ya”, Alan Makovsky ve Sabri Sayarı (Der.), *Türkiye’nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri*, (İstanbul, Alfa, 2002).
- Taneri, Aydın, *Celâlü’-d-dîn Hârizmşâh ve Zamanı*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1977).
- Taşağıl, Ahmet, *Göktürkler*, 3. Cilt, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2004).
- Temir, Ahmet, *Moğolların Gizli Tarihine Göre Cengiz Han (Çingiz Han)*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989).
- Tilly, Charles, *Avrupa’da Devrimler: 1492-1992*, (Çev.) Özden Arıkan, (İstanbul: Afa Yayıncılık A.Ş., 1995).
- Troçki, Lev, *Rus Devriminin Tarihi: Cilt III-Ekim Devrimi: Sovyetlerin Zaferi*, (Çev.) Bülent Tanatar, (İstanbul: Yazın Yayıncılık, 1999).
- Üşümezsoy, Şener, *Avrasya’da Devrim: Türk Jeostratejisi*, (İstanbul: İleri Yayınları, 2004).
- Váczy, Péter, “Avrupa’da Hunlar”, *Hunlar ve Tanrının Kırbağı Attila*, (Haz.) Gyula Németh, (Çev.) Tarık Demirkan, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996).
- Vásary, István, *Eski İç Asya’nın Tarihi*, (Çev.) İsmail Doğan, (İstanbul: Ötüken, 2007).
- Voline, *Rus Devrimleri*, (Çev.) Ramazan Macit, (İstanbul: Babil Yayınları, 2000).
- Wallerstein, Immanuel, “Dünya-Sistemleri Kavramına Karşı Dünya-Sistemi Kavramı: Bir Eleştiri”, Andre Gunder Frank ve Barry K. Gills (Der.), *Dünya Sistemi Beş Yüzyıllık mı, Beş Binyıllık mı?*, (Çev.) Esin Soğancılar, (Ankara: İmge Kitabevi, 2003).
- Yalçınkaya, Alâeddin, *Sömürgecilik, Pan-İslamizm Işığında Türkistan: 1856’dan Günümüze*, (2. Baskı), (Ankara: Lalezar Kitabevi, 2006).
- Yılmaz, S. Harun, *Rusya’da Devlet Merkezli Sistem ve Bürokrasi*, (İstanbul: Versus Kitap, 2006).